Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. Річник

ЧИСЛО 7–8 ЛИПЕНЬ–СЕРПЕНЬ 1935

ПІСЛЯ ЧОРТКІВСЬКОЇ ОФЕНЗИВИ. ЧЕРВЕНЬ 1919 Р.

АНАТОЛЬ КУРДИДИК.

ПРОРИВ

Може бути, що дні полохливі,
може бути, що липень і спека,
бо чогож устаєш ти, спогаде сивий,
— леґендо далека?

Підпирає обличчя долоня
і рахує чоло... кільколіття —
інші зорі над Тобою дзвонять,
інші зорі світять...

Але часом пориває серце
це останнє юнацьке зусилля
і відроджуєш душу тепер ще,
як дивне чар-зілля!...

І палаєш, як кущ незгоримий
на Синаю стрільчастому збочі —
о, леґендо золотихримів
— Чортківські дні й ночі!...

З XIV. Бриґадою на Великій Україні

Написав: *Ярослав Г инезич*, б. хор У. Г. А.

I.

На кільканацять днів перед вимаршом XIV бриґади з Гніваня коло Винниці, у похід в т. зв. чотирокутник смерти зайшов до нашого команданта, невеличкий, драпитивий чоловічок — та представився як учитель з сусідного села і заявив, що зібрав відділ повстанців проти большевиків і тільки потребує зброї. Просив, щоб йому дати трохи амуніції до скорострілу системи Кольта, також кріси і набої до них. Розуміється командант відмовив — бо не було нашої звички зоружувати цивільних мешканців — які потім зброю могли рівно добре ужити проти нас. Тимбільше, що дійшло до нашого відома, що недалеке село Ворошилівка заложило собі окрему республику з власним урядом і збройною силою, яка навіть складалася з армат здобутих на німцях, що покинули Україну.

Названа республика була одною з численних, які повстали на Поділлю і Херсонщині, а ціллю її було крім того, щоб заспокоїти льокальні амбіції жадних власти селян, теж і то, щоб вряди годи „погулять". Очевидно це мстилося на сконсолідованні внутрішнього устрою Укр. Держави, яка кромі зовнішніх мала теж і внутрішніх ворогів. Одною з підстав до сотворення таких республик була надмірна привязаність зазбручанських українців до традиції з часів історичної Січи, яка проявлялась теж у тім, що значні частини війська ходили у костюмах з 15 і 16 століття. Видилось теж і козацькі оселедці з історичної минувшини, саме коли на наших очах був XX. вік, століття техніки і дисципліни.

Відносини наші до республики Ворошилівської були гротескові. Отця республика повідомила нас, що тільки за дозволом її уряду можна буде нашим частинам перемашерувати через її область а дозволу цього уділював „президент республики", вислужений фельдфебель царської служби.

Тимчасом розвідочна служба повідомила нас, що Ворошилівська республика приготовляє напад на наші магазини інтендантури, що містилися на залізничім двірці у Гнівані.

Наслідком цього старшини нашої бриґади мусіли відбувати безустанні денні і нічні дижури в стаційній команді, що була в будинку оподалік залізничого двірця. Мольох тифу проковтнув чимало старшин і мужви, а ще чимало лежало недужих — одже старшини повнили службу і за себе і за мужву. В кімнатах стаційної команди було глітно: дистингований сотник Стронський, командант бригади і його адютант поручник Др. Борисевич, пор. Голота, пор. Алексевич, чет. Кордибан, чет. Лєман (абсольв. академії у Wiener-Neustadt) і богато, богато інших. На подвірю і в сінях уставлені стояли готові до стрілу, прикриті брезентовим накривалом скоростріли Кольта і Люіса. Хто грав в шахи, хто курив. Так проходив час. Скріплене поготівля на двірці і в касарні мужви, яка містилась в бараках робітників копальні ґраніту — час до часу відзивалось до нас крізь телефон, котрого дзвінок удержував нас в чуйності.

Девятого дня такого поготівля, повнив я у бараках мужви службу дижурного старшини. Бараки були деревляні, у залізних печах горів вогонь, якого багряна грань відбивалася вечором крізь вікна далеко на першім білім снігу. Я перейшов біля леговиск наших жовнірів, що після вечері зложеної з картофляної зупи і чаю уложилися до сну. Марний то був вид. Нагадалися мені картини ґренадирів наполеонської армії з часів їх відвороту з під Москви. Подерті плащі, діраві черевики — брудне білля повне насікомих. Загальний брак коців чи яких небудь покривал. Дійсно, треба було великої любови до України, щоби серед цих злиднів витревати, а навіть йти до бою з ворогом.

Малий Василько з під Сокаля, 14-літній хлопчина, що сильно банував за Галичиною — потішував старого з довжезними вусами гуцула, що на причі місця собі не міг знайти, та перевертався у оден то знову у другий бік.

— „Цитьте Миколо, закуріть дзиґар, буде лекше на серці від нього. — Мабуть знову на Київ підемо, а через Київ вернемось до Львова".

Микола зітхнув тяжко і дивився на худі пальці, які після тифу стали ще худіщі. Потім закурював

махорку, яка після його вискаду пахла як кадило в церкві, в роті як кропива і втихав.

Мужва спала.

Тільки я сам остався з думками про Львів, рідню і хоч вся Велика Україна була так дуже близькою мойому серцю, то туга за Галичиною видавалась такою великою, як камінь на груди.

На подвірю касарні розлягалися кроки вартівника, дижурний підстаршина конферував з кухарями.

Десь біля 1-шої години ніччю задзвонив дзвінок телефону. Беру слухавку до рук — слухаю:

— Тут стаційна команда! Негайно побудити стрільців — алярм! на інтендантуру на двірці напали Ворошилівці. Бігом на двірець з підмогою.

От біда! думаю — діждались Свищу на підстаршину, стрільці подають з уст до уст: алярм! Гуркотять кріси, хтось підкрутив світло, бо піч погасла. Висипаються на двір. — Тут збірка. Даю приказ: набити кріс і бігом!

А з двірця доходить нас відгомін стрілів. Ніч темна, так що на кілька кроків перед собою не видно. Біжимо розстрільною, дехто потикається на ямах, де копано граніт і біжимо далі.

Врешті виступають чорні обриси мурів залізничих забудовань, чути точніще стріли й крики — вбігаємо на двірець. Коло вагонів інтендантури видимо темні постатті, здебільша цивільного покрою, які на наш прихід реагують утечею. Тимчасом стр. десятник Н., який мав досить тих взаємин з Ворошилівцями — поцілив з кріса одного з напасників, що не встиг утекти.

Наближаюся до раненого. Типовий подоляк, високий дядько, дідуган, худощавий, у кожуху, дві парі портяниць крізь рамена, з плеча звисає довга торба, сам без збруї. Дядько охкає і в переконанні своєї вини немов вижидає кари з наших рук. Лишаю стрільця при раненім, а сам з мужвою удаюся в погоню за втікачами. На двірці залишилося ще декілька наших відділів зі стаційної команди. Проходимо вулицями в сусідстві двірця та заганяємося в сумежні поля — надармо.

З Ворошилівців ні сліду і колиб не ранений „дядько", то навіть не булоби знаку, що на двірець хтонебудь нападав.

. . . .

Вранці на сам Новий Рік нового стилю себто 1-го січня 1920 р. о год. 4-тій 14-та бригада вимашерувала з Гніваня у похід у т. зв. чотирокутник смерти.

Їхали поїзди з вагонами занятими через хорих, виздоровців, жінки і дітвору, їхали вагони інтендантури, а в одному з них стрільці везли раненого дядька з Ворошилівки. Я машерував тільки в товаристві четаря Кордибана і четаря Лємана, який цілу трагічну дорогу бавив нас дотепами.

Високі, широченні чоботи, які одержав Лєман недавно з нашої інтендантури — вище його колін мов чоботи Дон Кішота з Ляманчу, — та проте він машерував енергійно, так що ми ледви додержували йому кроку.

II.

Ворошилівку ми лишили з боку. Плян походу Української Галицької Армії був такий, що всі відділи, боєві та етапні частинно їхали поїздами, частинно йшли пішки, дорогами оподалік залізничого шляху. На нічліг відділи, що машерували, задержувались у селах, а що кілька днів походу — наступав одноденний відпочинок. Метою маршу: Веселий Кут під Одесою. Одноманітна подільська рівнина притрушена злегка снігом, здавалося, тягнулася у безкрай. Ні дерева ні горба, часом лиш потічок — що губився знечевя, неначе западався у землю.

Часом стрінули ми по дорозі містечко. Властиво велике село, по середині котрого кільканацять домиків стоять мов хати на курячих лабках. Школа звичайно з боку, серед саду, будинок великий з гарними просторими шкільними салями. Науки в школі дасть тепер Біг.

Сніг стаяв і під нашими ногами показалось липке, подільське болото, в котрім встрягали підводи навантажені припасами їди та виздоровцями, які воліли держатися піхотинців, як їхати у зимних поїздах, у котрих нераз годинами треба було серед шляху очікувати на паливо до паровоза, чи на нового машиніста, бо попередній дав ногам знати.

Наша трійка, то є четар Лєман, Кордибан і я держалися добре. Австрійський кріс, що оббивав мені плече, грів мене підчас походу — а надія, що йдемо великий шмат дороги, а потім відпічнемо в селянській хаті, при теплім вогні додавала розради. Часом задержувались полеві кухні і тоді старшини з мужвою їли обід чи вечерю, закурювали папіроса.

— Хлопці, є охота? — Є! відповідали веселим голосом ріжні постаті, обдерті, з діравими черевиками, худощаві, у тоненьких плащах. Це були ті Івани, Миколи і Стефани, які відмашерували на Велику Україну, обороняючи пядь за пядею рідну землю. Тепер вони змаргані від хоріб та злиднів мов пригасли, а тільки незвичайний блиск очей казав, що вони живуть сильною любовою до України.

Під Святий Вечір наша бригада опинилася в містечку Кодима. Ми очевидно згордили камяницями жидівського походження і зайняли кватири по селянських домах — де панував святочний настрій. Частина бригади примістилася у місцевій школі, де кухар миттю приступив до варення пирогів, каші. Знайшлися оселедці, горівка та мід. Старшинська харчівня теж занялась приготовленням вечері. А коли на небі показалась перша зірка — господар, у котрого я з товаришем замешкав на кватирі, звернувся до нас з святочними побажаннями — так як велить традиція. Ми зі своєї сторони бажали йому, господині і цілій рідні усього добра, та частували їх тим, що нам прислали з старшинської харчівні.

А зі школи неслася коляда:

Нова радість стала, яка не бувала
Над вертепом звізда ясна, світу засияла
Молим Тебе Боже, Царю Господине
Даруй волю, даруй долю, нашій Україні·

. . . .

Мороз був сердитий і ми машерували залізничим шляхом, фіри їхали дорогою оподалік. Наша армія увійшла в Херсонщину. Доки було Поділля — село від села віддалене милю — дві милі, а тут село на 40 — 50 верстов від другого. Десь виють вовки. Коні неспокійно стрижуть вухами, а ми йдемо вперед.

Командант раз враз споглядає на батерію гармат, яка котиться по замерзлих грудах, тягнена кількома парами гуцульських коней.

У цій околиці лучився випадок, що відділи самозванчого „отамана" Котовського напали ніччу на галицький гарматній полк і забрали кілька гармат. Треба тут матися на осторожности.

По дорозі стрічаємо найріжнородніші частини, полки, бригади, сотні. Довжезні валки фір з людьми та всяким добром. Рештка припасів Гал. Армії. В кількох місцях, де перехрещується залізничий шлях з гостинцем, стояли санітарні поїзди, які принимають від нас новий набір стрільців, що підчас дороги захорували на тиф. При дорозі, у ровах лежать обіджені здичілими псами кістяки коней.

Бідні! бідні а милі друзі, гуцулики, не мете на полонинах пасти солодкої отави, ані Анничка не заплете вам кісок дрібушок з гриви — ані не затрембітає вже вам трембіта...

Це були витревалі і хоробрі помічники нашої Армії, інтелігентні, розумні сотворіння — які у тім марші в чотирокутнику смерти оставили свої гекатомби.

. . . .

По залізничих шинах, посвистуючи котиться панцирний поїзд „Галичина". Масивне, сталеве тілище з отворами, крізь які видніють цівки скорострілів і гармат малого калібру — робить сторожу на шляху походу Укр. Гал. Армії. З гордістю дивимося на нього, цього ветерана, свідка наших перемог — який тепер останній вицофується з залишених нами позицій. Паровіз свище так сумно....

У селі Круте чет. Леман підходить до мене і таємничо щось шепче — потім те саме до чет. Кордибана. За хвилю дістанемо кватири. Йде про те, щоби ми дістали окрему кімнату, але спільну, бо треба зробити порядок з біллям. Погоджуємося і приміщуємося в холодній кімнаті якогось дядька самітника. Тут наганяємо наших стрільців, що часом повнять для нас услуги чурів і замикаємо двері на засуву. Потім скидаємо плащі, мундури і білля і приглядаємося їм з достойною увагою.

У біллю, у його згортках, ходять воші, маленькі, як каже чет. Коридбан „делікатні", та їх таке число у нашім біллю, що не виплатиться їх бити. Кидаємо білля у вогонь, воші тріскають, а ми з вдоволенням дивимося на їх загладу. Потім збираємо все білля, яке знаходиться в наших наплечниках і робимо з нього комплети. Чет. Кордибан дістає коротку сорочку, що сягає йому до пупця і ми з нього дуже сміємося, моя сорочка без правого рукава, а підштанці чет. Лемана — діраві на колінах і з заду, без ґузиків та шнурків. Та проте зміна білля вправляє нас в знаменитий гумор і Леман, який є Віденцем з походження, свище Штравсівського вальця.

Зміну білля робимо в тайні перед господарем, бо не хочемо стратити нашого старшинського авторитету. Другі бувають більше безцеремонні. Хто з таких не має білля на зміну, цей скидає білля і бє воші чим попало, прикладом кріса, рукою, рукояткою багнета.

В ночі командант бригади пробує нашої справности і каже трубіти алярм.

Збираємося на площі коло церкви, ніч морозна, місячна. Зорі іскряться на небі — сніг скрипить під ногами. Стаємо у збірці, але не всі. Знову бракує кілька хорих на тиф. — По звіті командантів відділів розходимось по кватирах, щоб захопити ще кілька годин сну. Завтра вранці, досвіта дальший похід — ми доходимо вже до району німецьких кольоній, що віддалені від нас на три дні маршу. Чет. Леман помітно оживляється і обіцює нам чудові кватири у своїх одноплемінників. В уяві бачить він Гансів, що витають нас підчас перемаршу і частують коновками домашнього солодкого пива. Бачить він німецькі Елисаветки і Маргаритки, що зпід стидливо опущених вій дивляться на нього, українського героя в чотирокутнику смерти.

III.

Похід Галицької Армії відбувався вздовж залізничого шляху Жмеринка, Вапнярка, Бірзуля і мав скінчитися в місцевості Веселий Кут, зглядно в районі німецьких кольоній під Одесою. Ситуація стратеґічна дуже тонка. Ми ніби „союзники" Денікіна, однак на ділі як і перше присвічує нам тільки ідея великої соборної України. Наша армія в кліщах польсько-румунсько-денікінсько-большевицьких. Після примусової злуки з Денікіном нас покинули придніпрянські відділи, які помашерували на захід, а опісля зєдинилися з поляками. Армії Юденіча, Колчака і Денікіна розбиті. Денікінські війська поспішно вицофуються на полудневий схід в напрямі на Одесу. Звідси кораблями мали відплисти на море.

За відділами Денікіна машерували ми спішно переорганізовані. Диктатор виїхав заграницю в дипльоматичній місії — військо наше перестало взагалі цікавитися потягненнями на політичній шахівниці.

Вздовж шляху, кудою ми машерували, стрічаю численні свіжо викопані братські могили. Це нові жертви тифу. Хоронено по кількадесять стрільців у однім гробі, на верху котрого кладено високий хрест. Імен і назвиск — ніяких, вони часом були в евіденційнім деннику канцелярії санітарних відділів — однак здебільша запропастились.

Після новоповсталого в нашій армії звичаю, мені і кільком моїм знайомим удалося ще в Гнівані купити за високу ціну трохи протитифозних ліків, а то камфору і діґіталіс і я сяк так почувався перед тифом безпечно.

Четар Леман, що відбував властиво в українській армії свою першу військову службу — зачав заниматися колектованням вошей.

Він роздобув десьто одну вош хору за його інформаціями на плямистий тиф і держав її в щільно затканій пляшині. Нам її показував з видимим вдовіллям. Вона була досить велика, на хребті мала знамя у виді хреста (такого не мали воші хорі на поворотний тиф). Сама вона була дуже горячкова і неспокійна. За кілька днів вона здохла.

Мороз був дуже дошкульний. На порядку дня були у відділах численні випадки відмороження рук, ніг, вух, носа. Наша бригада мусіла дуже часто підчас походу відсилати хорих саньми до найближчих санітарних потягів.

Я машерував у короткім кожушку, на голові мазепинка, черевики показалися тісні. Нагальні сніги засипували залізничий шлях і дороги грубезною верствою — часто чути виття вовків... Свистів морозний вихор. Я мріяв про теплі, футряні рукавиці, котрих з нас не мав ніхто.

Диктатор Петрушевич серед У. С. С.
Камянець Подільський, вересень 1919 р.

Підчас двацять котрогось дня маршу — стало тепліще, ба навіть зачав падати дощ, що миттю замерзаючи творив ховзкі тафлі леду.

Я йшов в товаристві чет. Лемана і чет. Кордибана і ми прислухувались, як сотник Стронський розказував про дальші свої пляни щодо розміщення і реорганізації бригади.

Стан бригади змалів — за нами лишилося кілька братських могил. Хорі відійшли до санітарних поїздів.

Та ось Веселий Кут і німецькі кольонії перед нами. Ще одно зусилля, ще одно...

Вірні гуцулики мов розуміють, тягнуть вози, гармати з останніх сил — мужва оживляється.

На полудне призначений відпочинок в найближчому місточку, яке після військової мапи повинно находитися при шляху. Там відпочинок двогодинний, а потім дальший похід.

Вже видно перші доми містечка, залізничу стацію. Висилаємо стежу і кватерункових наперед, щоб приглянулись...

Та ось стежа вертає збентежена немов перелякана. Провідник стежі голосить, що в цілім містечку не видно людей.

Вид містечка справді несамовитий. Гробова тишина — на вулицях ні людей, ні звірини, замкнені склепи. Отвираємо в домах одні двері, другі, десяті — нікого.

Мені нагадався мотив з „Літаючого Голяндця" Вагнера з його страшним рефреном:

„Чи бачили ви корабель, що жене крізь моря.
Чорні його щогли, мов цвинтарні хрести
А вітрила з крівавої багрі!...
Гей! яке воно сумне, огое
Гей!! як вихор свище, огое!"

Ми всі з полекшою покинули несамовите місто. В найближчому селі ми довідались, що в тім містечку перед тижнем вчинили денікінські відділи жидівський погром. Рештки жидів та нежидівське населення утекло до сусідніх сіл і там схоронилось.

. . . .

Пізним вечером наша бригада вмашерувала до німецької кольонії Аннаберг.

Дефіляда У. С. С. перед Диктатором Петрушевичем.
Камянець Подільський, вересень 1919 р.

IV.

Німецькі кольонії. Знаю їх ще з того часу, як 1918 р. був на Великій Україні. Чепурні доми, широкі вулиці, у внутрі селянських домів восковані підлоги, фісгармонії. Куди українським селянським хатам до цього...

— „Треба хотіти" пояснює мені господар, у котрого я з чет. Леманом і Кордибаном закватирувалися... — треба хотіти! Чейже ми не маємо більше даних до розвою чим місцеве україн-

ське населення. У нас вже від маленького працюють з якоюсь метою — кличемо інжинірів, будівничих, маємо таких і свого походження, та молимося і працюємо. Солідарність у нас велика. Стільки десяток літ ба навіть цілі віки нас не засимілювали — наші дочки видаємо замуж тільки за німецьких хлопців, у хаті говоримо тільки по німецьки, ба навіть як на торг до Одеси поїдем — то і там ломаною українською мовою чи рідною німецькою порозуміємось. Ми евангелики — Ви бачили у селі нашу церкву? Там міститься теж школа.

Я був дуже втомлений останнім маршом (тревав без перерви 18 годин) і з задоволенням бачив, як хазяйка зі строгими чертами як на ґравюрі Дірера — приготовляла нам спання. На ліжка та на канапу накладено таку велику скількість подушок та перин, що вони сягали майже до стелі.

Лєман моргав весело до мене і чет. Кордибана — немов хотів сказати: видите як у моїх одноплемінників!.. Нам подано великі шклянки горячого молока, хліб, масло, яйця і ми замкнулись у своїй кімнаті. Потім по вечері з ліжок ми постягали по одному матерацику на підлогу, поклали на них подушки і покривала та лягли спати. — Ми вже відзвичаїлися уживати ліжок — та крім цего боялись занечистити господарям постіль насікомими.

Слідуючого дня, о годині шестій ми відмашерували у дальший похід. Тепер по дорозі ми переходили виключно через самі німецькі кольонії. Одна подібна до другої. Перед залізничою стацією Веселий Кут — наша бригада скрутила зі шляху на право і ми після маршу серед морозу то знов сніговых завій перейшли село Нейдорф — де закватирувалась 8 бриґада і опинились в кольонії Ґлікcталь, положеній о 14 кільом. від Нейдорфу. Тут ми розтаборилися на довший час.

. . . .

„В нас родина є одна — наша славна Русь свята,
І Гриневич і Лиман і наш славний Кордибан
Гей-ну, гей-нуну — розвеселім родину“...

Це була пісня, яку виспівував на радощах чет. Кордибан — при шклянці німецького вина, коли ми опинилися на новій кватирі.

Ґлікcталь було це велике село, розкинене широко у долі між двома горбами. Крізь село перепливав потік. На горі від Нейдорфу виднів цвинтар лісом камяних хрестів та гробівців. Після короткого відпочинку — зачалися вправи — обчислено стан мужви і старшин — переформовано відділи. Горячково чищено кріси, порядковано амуніцію.

Командант раз враз відбував наради з кількома сотниками, що були начальниками полків, чи сотень — бо там де перейшов його ексцеленція тиф — з полків оставали сотні — з бриґад курені.

В околиці крутилися останки армії Денікіна то є марудери і ті, що хотіли лишитися на руїнах царської імперії. Вони збиралися нераз у більші відділи і загрожували нашому війську. Ми чули, що кіннота Денікінського ґенерала Бредова передирається здовж Дністра у Галичину, де її розоружено.

Події покотилися дальше швидким колом.

До нашої армії наблизилася армія большевицька. Румуни до Бесарабії нас не перепустили — раз бояться тифу, по друге бояться узброєних українців.

Що робити? Як рятувати ці сотки цивільного населення, жінки і діти, що разом з нами покинули Галичину, забираючи зі собою на возах з цілого добутку — так як Ґете оспівує в Германі і Доротеї — тільки річи зайві, непотрібні. І потім з нами верстали довгий шлях дороги в чотирокутнику смерти. — Ці валки санітарні хорих на тиф.

Командант III-го корпусу Гал. Армії, в склад котрого входила XIV бригада — ґенерал Кравс відбував раз враз наради зі штабовими саршинами — в Ґлікcталі. Раз враз їздили до Головної Кватири УГА старшини звязкові і привозили прикази.

Врешті поважна це хвиля. Командант бригади Стронський скликає всіх старшин на нараду. В кімнатах старшинської харчівні ледви стає місця для всіх. Сотник Стронський відчитує приказ з головної кватири УГА — який повідомляє всі галицькі частини про злуку У. Г. Армії з революційними большевицькими військами. Від тепер У. Г. Армія зоветься Червона Укр. Гал. Армія — стрільці товаришами (так було на ділі), на відзнаках мається припняти червоного коліру кокарду. — На разі заховано титулятуру старшин, т. пр. тов. сотник, тов. хорунжий, тов. вістун, і їх відзнаки. Заховано теж старшинську і підстаршинську харчівню. Наказано за 2—3 дні сподіватися приходу у наш район большевицьких військ. Приказ був підписаний отаманом Семеном Горуком (бувшим редактором катол. Руслана).

Ґрупа старшин живо демонструвала проти злуки з большевиками. Щож, приказ — приказом...

Зимовий похід

Написав: *Дмитро Паліїв.*

(Докінчення).

Період, що його обговорює п. О. Доценко в своїому „Зимовому Поході" — болючий розєднанням двох братніх українських армій — Придніпрянської і Галицької. Шляхи обох Армій розійшлися. Придніпрянська Армія перейшла в партизани, У. Г. А. зберігала себе хвилевими умовами з ворожими арміями, що наступали на Україну.

П. О. Доценко, як історик не завдав собі труду зібрати весь матеріял, що відноситься до переживань У. Г. А., не дав тла, на якому відбувалися події, а обмежився виключно до уенерівських матеріялів й на їх підставі стверджує тільки „зраду Галичан". Книга Доценка видана в 15 літ після подій. Був час, щоби пристрасти минулися, а їх місце заняла холодна аналіза історика. Становище Доценка дуже подібне до становища тих галицьких публіцистів і мемуаристів, що **літ тому десять,** зрадою клеймили тактичні ходи Уряду УНР і гол. отамана Петлюри. Таке становище самозрозуміло до живого обурювало п. Доценка і його однодумців. Тепер українська історіографія інакше ставиться до потягнень гол. от .Петлюри. Люди критикують їх **доцільність,** але зі свого репертуару давно вже викреслили **упрощений** підхід. До нього повертає якраз п. Доценко у Зимовому Поході; очевидно зі шкодою для книжки.

Кілька разів повторяється в Зимовому Поході фраза „Зрада Галичан". Для прикладу: „Після переходу армії на бік Денікіна галицьке військо в більшості здеморалізувалося; багато жовнірів утікло до Галичини, можна було припускати, що і решта також легко зрадить Денікіна, як зрадила от. Петлюру і перейде на бік большевиків, або в ліпшому випадкові займе невтральне становище". (Стор. XII.).

Це написане без ніякої аналізи причин „зради", без зясування тла трагічних подій!.. Щоби доказати, які шкоди нанесла Україні „зрада" У. Г. А., п. Доценко представляє ситуацію незгідно з фактичним станом. П. Доценко пише: „Кожний, хто стежив за операціями, якими керував штаб Гол. Отамана Петлюри, виносив враження, що рух його військ приблизно в кінці серпня і на початку вересня закінчиться захопленням цілого Правобережжа з Одесою включно, після чого отаман Петлюра зробить спробу захоплення переправ через Дніпро. Війська от. Петлюри (в оригіналі — „от. Петлюрі" — коректа в книжці жахлива, недопускальна в наукових виданнях) справді в останніх (в ориг. останніх) днях серпня стояли вже за Балтою і Ольгополем — в південно-одеському напрямі, біля Цвіткова — в східньому напрямі та коло Київа. Непримиренна позиція денікінців та **зрада Галичан нанесли несподіваний величезний удар стратегічним плянам Петлюри" (Стор. XIII)** (підкреслення моє. — Д. П.).

Виходить: Якщоб не „зрада" Галичан, стратегічні пляни Петлюри „захоплення цілого Правобережжа з Одесою включно, а навіть переправи через Дніпро булиби з усею певністю зреалізовані. Таке виписувати може політичний агітатор у якійсь брошурі, але ніколи історик в науковім творі. Де серпень і початок вересня, а де „зрада" Галичан? Українська Галицька Армія перейшла до Денікіна в листопаді. В той час вже ніхто не міг „виносити враження", що ціле Правобережжя буде наше. Навпаки, обі Армії були у постійнім відступі на захід і знаходилися на лінії Брацлав—Вапнярка —в долину до Дністра. Але не будьмо голословні.

Дня 11 вересня (себто в 10 днів по відвороті з Київа) відбувалася в Камянці Под. спільна нарада Директорії, Диктатури, Уряду У. Н. Р. і Штабу Гол. Отамана. На порядку дня стояла справа відношення до Денікіна. Уряд УНР настоював на наступ проти Денікіна.

Ген. Юнаків[1]): „Вимоги представників уряду щодо переходу в наступ, на жаль, сьогодня не відповідають нашому стратегічному положенню. Вже ми чули тут, що маємо нині лише 20.000 багнетів. Крім того, ми не скінчили боротьби з большевиками. Зараз майже вся наша армія скупчена проти південної ґрупи большевиків". Так ставив справу не штаб У. Г. А., але Штаб Гол. Отамана. Що більше: В цитованому тільки що Збірнику прем. І. Мазепа пише: „Воювати на два фронти було не під силу нашій армії. Щоб уникнути війни з Денікіном, уряд вживав всіх можливих заходів. Ще до зайняття Києва було послано до денікінської армії спеціяльну делеґацію на чолі з М. Омеляновичем-Павленком, якій денікінське командування заявило, що воно наддніпрянської армії не визнає і з її представниками говорити відмовляється".

А далі: „Після київських подій уряд зробив ще одну спробу для встановлення демаркаційної лінії між нашим фронтом і фронтом Денікіна. Була послана ще одна делеґація на чолі з М. Омеляновичем-Павленком. Та цій делеґації також було заявлено: ніяких розмов, поки не признаєте гасла „єдина неділима Росія".[2]).

Деж ті стратегічні пляни захоплення Одеси і переправ через Дніпро, коли у вересні Уряд У. Н. Р. намагався встановити демаркаційну лінію з Денікіном, який займав вже велику частину правобережної України? Жовтень тільки погіршив ситуацію обох армій, а в час переходу У. Г. А. до Денікіна ситуація була вже зовсім безнадійна.

Ніяких **стратегічних** плянів тоді уже не було. Були тільки **політичні** пляни. Попри висилку деле-

[1]) Збірник памяти Симона Петлюри, Прага 1930 р. (стор. 39). Ген. Юнаків — Нач. Штабу Гол. Отамана.

[2]) Збірник стор. 37.

гацій до Денікина, Уряд УНР. переговорював з поляками і з большевиками, намагаючись дійти з котроюсь із тих сил до порозуміння. До Камянця Под. приїхав був в жовтні з Москви швайцарський комуніст Пляттен, який був посередником між большевиками і українцями. Уряд У. Н. Р. приняв його посередництво і він вернув до Москви. 25. жовтня Пляттен вернув до Камянця з конкретними пропозиціями про військову конвенцію проти Денікина. У висліді того, Гол. От. Петлюра і Уряд У. Н. Р. вислали дня 2. листопада делеґацію до большевиків, яка мала з ними переговорювати про спільний наступ проти Денікіна. Та делеґація і дві пізніші не осягнули нічого. Большевики весь час крутили й старались тільки зискати на часі. Згодом делеґацію до большевиків вислала ще Команда Армії УНР підчас Зимового Походу, але теж безуспішно.

Як бачимо з того ,заходи роблено на всі сторони. Ми не докоряємо тим Урядові і Армії УНР. Такі були тоді часи, що не було іншого виходу, як з кимсь з 3-ьох ворогів дійти до порозуміння. Це й перевів згодом Уряд У. Н. Р., договорюючись з поляками.

Ще одна справка: О. Доценко пише: „Галицька Армія, в моменті зради її от. Петлюрі, займала Жмеринку — величезний залізничий вузол і одночасно військову базу У. Н. Р. Зрадивши от. Петлюрі, Галичане добровільно уступили цей вузол добровольцям, поставивши Армію У. Н. Р. в невимовно тяжке положення".

Тут п. Доценко таки зовсім відійшов від правди. В час умови У. Г. А. з Денікином, Жмеринка находилася в руках не У. Г. А., але Придніпрянської Армії. В Жмеринці стояв навіть штаб Придніпрянської Армії! Тому ані добровільно ані недобровільно Галичани цього вузла денікінцям не уступали. Що у висліді завішення воєнних ділань між У. Г. А. а Денікінцями Жмеринка впала, це факт. Але вона була би й так перейшла в руки денікінців, бо згідно з наказом Штабу Гол. Отамана Українська Армія мала відступити на лінію Летичів—Деражня—Бар. Навіщо ж тоді в історичнім творі представляти справу так, немов лише із-за переходу У. Г. А. до Денікина впала Жмеринка і Придніпрянська Армія була змушена відступати?

⁂

„Зрада". Це важке слово, що стільки разів пишається у всіх відмінах на сторінках Зимового Походу, до чогось зобовязує. Зі зрадниками не входиться у взаємини, зрадниками погорджується. Але чи справді так було воно тоді, в ті трагічні часи?

Армія У. Н. Р. відступала після переходу У. Г. А. до Денікина на зади У. Г. А. Там завдяки У. Г. А. вона мала змогу переорганізуватись і вирушити у Зимовий Похід. Командування придніпр. Армії зразу й рішило: „Лінією прориву мав служити район розташування Галицької Армії в смузі Козятин—Гайсин—Вінниця—Хмельник. Полк. Долудові було доручено негайно відіхати до міста Вінниці — осідку Н. К. У. Г. А.[3]) і порозумітися в тій справі з ген. Микиткою, передавши йому особистого листа от. Омеляновича-Павленка". (Стор. XV).

Чи полк. Долуд їздив до Н. К. У. Г. А., як поставилася У. Г. до переходу Придніпрянської Армії через її райони розташування, п. Доценко не пише. Натомість є згадка такого змісту: „Ворог відступив на Козятин та Вінницю. Галицькі частини, які зустрічалися в цім районі, вперше після розєднання і переходу їх на бік Денікина, почували себе ніяково та не знали, що з ними буде зроблено, але частини нашої Армії пропускали Галичан вільно.

...Команда нашої Армії ще раз звертала увагу на необхідність коректного відношення до Галичан: обезброювання їх могло мати місце тільки в разі явно ворожого ставлення до нас". (Стор. XVII).

Читач подумає: Яка велика толеранція з боку Придніпрянської Армії!.. А тимчасом — вже не пригадую собі чи полк. Долуд чи хтось інший — справді приїхав до Вінниці від імені Команди Придніпрянської Армії. До Нач. Команди У. Г. А. він не звертався, бо тоді там рядив полк. Ціріц, а до нього ніхто не мав довіря. Відпоручник звернувся до Колеґії Пятьох, яка створилася 1. грудня і стала конспіративним політичним проводом Армії. (Диктатор Петрушевич виїхав вже був за кордон). Колеґія рішила перепустити Придніпрянську Армію через район розташування У. Г. А. і того самого дня мені було доручено вислати курієрів до частин У. Г. А., що стояли на північ від Калинівки з приказом для них: „Перепустити Придніпрянську Армію і помагати їй у всьому". Це все діялося конспіративно з огляду на присутність Денікінців і в Вінниці і в тому районі, куди мала переходити Придн. Армія.

Курієри виїхали і то кіньми ґенерала Тарнавського, очевидно за дозволом ґенерала. Такий був фактичний стан. Галицькі частини приказ виконали. Свобідно перепустили Придніпрянську Армію через залізничий шлях, утруднюючи операції денікінців[4]).

Лише завдяки Гал. Армії, Придніпрянська Армія перейшла цей небезпечний район. І тільки рахуючись з певністю, що Гал. Армія уможливить її перехід, Придніпрянська Армія рішилася на Зимовий Похід.

*

Серед командування Придн. Армії, відношення до У. Г. А. було позитивне і воно мало вирозуміння для нещасного кроку Нач. Команди У. Г. А. Воно не гляділо на У. Г. А., як зрадників, відносилось до неї з довірям (місія полк. Долуда) і не переривало звязків з Армією У. Г. А. продовж цілого Зимового Походу. Так само Галицька Армія весь час стояла в контакті з Урядом У. Н. Р. чи його експонентами і з Придн. Армією. Для нас було ясне і очевидне, що умова з Денікином — це лише хвилевий тактичний вихід з ситуації, щоби вдержати армію цілою.

---

[3]) Д того часу назва була „Начальна Команда Галицької Армії" (Н. К. Г. А.), з хвилиною переходу Армії до Денікина назву змінено на Нач. К-мда Української Гал. Армії (Н. К. У. Г. А.).

[4]) Булоби вказаним, щоби хтось з командантів того відтинка написав в „Літописі" свої спомини.

Можна осуджувати крок У. Г. А. **політично,** можна доказувати його **стратегічну** недоцільність, але треба мати на увазі три моменти:

1) У. Г. А. по своїй організаційній структурі і психіці не була здібна перейти на партизанську війну. Ані командування ані стрілецтво до того не надавалося. Доказ, що навіть Корпус С. С. розвязався, а не пішов у Зимовий Похід.

2) Для У. Г. А. відворот на захід, де стояла польська армія, був неможливий, бо Армія знала, що там жде її кінець. Той момент відпадав у Придніпрянської Армії.

Стрілецька могила в с. Осердові коло Белза, висипана і посвячена в 1933 році. Момент після посвячення.
(До статті „Втрати Белзчини" на ст. 18.)

3) З вини обох урядів — Східної і Західної України обі Армії існували як суверенні, а боротьба урядів переносилася на армії. Через те не було психольогічних передумов для злиття обох армій і координації їх ділань.

Все це причинилося до того, що У. Г. А. зважилася підписати сепаратний договір з Денікіном, а От. Петлюра з Польщею. Це була власне українська трагедія.

Як тільки перестали ділати впливи крайно нездорової атмосфери Камянця Подільського, де сиділи оба уряди, обі армії почали шукати між собою контакту і можливостей зговорення. Ініціятива виходила з обох сторін. Перші шукали звязку галичани. Колегія 5-ьох, яка переняла на себе відповідальність за Армію, увійшла в звязок з експонентами Уряду У. Н. Р. і Армією. У висліді підписано дня 24. грудня умову між обома арміями такого змісту*).

УМОВИ МІЖ УПОВНОВАЖНЕНИМИ ПРЕДСТАВНИКАМИ ПРИДНІПРЯНСЬКОЇ І ПРИДНІСТРЯНСЬКОЇ АРМІЇ.

1. Українська Галицька Армія годиться на спільне командування, підлягатиме Уряду У. Н. Р., заховуючи при тім свою внутрішню організацію аж до відкликання її в Галичину в порозумінню з Урядом У. Н. Р.

2. В склад правительства входять, крім військового міністра, ще по одному представнику від Української Придніпрянської і Української Галицької армії з правом рішаючого голосу, як члени правительства.

Стрілецькі могили на цвинтарі в Сокалі. Тут похоронені ті, які померли від ран та недуг в лічниці в Сокалі від 1. листоп. 1918 до 14. травня 1919.
(До статті „Втрати Белзчини" на ст. 18.)

3. Начальна Команда Української Армії складається із членів тої і другої армії, при чім командант армії є придніпрянської армії от. Омелянович-Павленко; начальник штабу — галицької армії по вибору команданта армії в порозумінню з Н. К. Г. А.

4. Головна інтендантура складається анальогічно штабу Н. К. себто: Головний інтендант призначається від галицької армії в порозумінню з командантом армії, його помішник повинен бути наддніпрянської армії.

5. Спільне командування формально рахується зформоване з менту підписання протоколу. Щож торкається фактичного

його зформування, то до цього командант і шеф штабу повинні приступити негайно.

6. Фактичний розрив галицької армії з Денікіном повинен наступити в мент, який признає Н. К. Г. А. найліпшим.

7. В виду надзвичайних обставин, які виплива-ють із теперішньої ситуації, представники обох армій висилають негайно місію, зложену з одного члена галицької армії і одного з придніпрянської до большовиків з ціллю переговорювання з ними в справах військової конвенції проти Денікіна і Поляків з тим, що представники мають порозумітися з українським правительством.

Лисняк, от.; **Паліїв,** чет.; **Никонів,** полк.;
Вишневський, полк.; **Макаренко,** чет.

Вінниця, 24. XII. 1919.

Ту умову підписали от. Лисняк і я від імені Колегії 5-ох і за відомом та виразною згодою генерала Тарнавського, який тоді ізза недуги генерала Микитки виконував обовязки Командуючого У. Г. Армії. Армія У. Г. цею умовою підчинялася єдиному Українському Урядові і одному Комендантові. Сталося те, що було мрією цілої Армії від початку її існування. На другий день відбулася в Літині нарада, на якій були присутні прем. Мазепа, члени Уряду, представники обох армій і делегати придніпрянських партій. Уряд приняв до відома умову і вона стала плятформою віднови Української Народньої Республики на теренах, занятих Галицькою Армією.

Денікінці були вже у відвороті перед большевиками. Постановлено обезброїти денікінців і проголосити у Вінниці владу У. Н. Р.

Але видно не судилось Арміям перевести наміченого пляну. Большевицька армія загрозила з півночі Вінниці. Начальна Команда виїхала з Вінниці до Крижополя, а премієр Мазепа і інші члени Уряду у напрямі Немирова. Все те діялося з надзвичайним поспіхом і не було мови про реалізацію умови в районі Вінниці. От. Лисняк і я остали як відпоручники Нач. Кмди у Вінниці, яку заняв в міжчасі Шепель. Большевики наближувались до Вінниці. Боєві відділи У. Г. А. відступали на південь. У Вінниці остались шпиталі. І от від імені тих шпиталів на борзі склеєний „Ревком" У. Г. А. підписав дня 1. січня умову з большевицьким Ревкомом. Лисняк і я виїхали день перед входом до Вінниці большевиків до Начальної Команди, щоб реалізувати грудневу умову. Але мені не судилось доїхати до Крижополя. По дорозі захорів на тиф і залишився в Шпикові.

А в Нач. Команді зайшли зміни. Ген. Микитка видужав і переняв команду. Він під впливом ген. Ціріца не визнав грудневої умови. Доки Команду мав ген. Тарнавський, рух армії відбувався в напрямку Балти (і не дальше), щоби там получитися з придніпрянською армією. Ген. Микитка прямував транспорти армії на Одесу згідно з наказом денікінського Командування. А тимчасом большевицька армія посувалася на південь в район нового розташування У. Г. А. Її походу не могла спинити ані У. Г. А. ані придніпрянська армія. Перед У. Г. А. стало знов рубом: як зберегти себе, військову одиницю. Вибору не було. У. Г. А. включилась в червону армію і відійшла на польський фронт.

Доценко цей цілий період збуває таким реченням: „Але скоро Галицька Армія перейшла на бік большевиків, підписавши 1. І. 1920 року з Подільським Губревкомом угоду і перефарбовуючись уже на червону армію У. С. С. Р.". Думаю, що совісний історик в такий спосіб не збуває кількамісячних подій цілої армії, про яку збірається писати. Коли ж п. Доценко писав про У. Г. А., то його обовязком було дати **аналізу,** як це він вчинив, обговорюючи славний Зимовий Похід Придніпрянської Армії. П. Доценко того не вчинив, вводячи натомість при кожній нагоді термін „зрада" без ніякої оргументації. Тому книжку п. Доценка слід кваліфікувати у тій частині, що відноситься до ділань У. Г. А., не як історично-наукову працю, але як політичну брошуру, видану в дуже невідповідний час. Тому різкі голоси критики в українській пресі мають своє виправдання.

З мотикою на сонце

(Далекойдуча стежа У. С. С. Вербяж, Лавочне, Сколє, Стрий).
Спомини учасника від 7. X. до 21. X. 1914. р.

Написав: *Олександер Миколаєвич.*

(Докінчення).

Не бракує там ні одного з нашої стежі. Одягаємо плащі, беремо кріси і набої та ідемо на місце бою, а іменно на північно західне крило боевої лінії за місто Стрий. Першорядну услугу при цьому дають нам ті учасники стежі, які добре знають стрийську околицю. Виходимо доволі далеко за якийсь насип і відтам глядимо на виміну стрілів .Самі ми в боці. По дорозі стрічаемо подібну до нас далекойдучу стежу У. С. С-ів під командою Струхманчука. Вони також не мають за собою більших успіхів від нас. Навіть не можуть похвалитись, що перші увійшли у Стрий.

Вечером стрілянина утихає і ми вертаємо до міста ночувати. На передмістю в одній з вуличок на нас хтось стрілив з револьвера. На щастя ніхто з нас не ранений. Після напряму кулі виходить, що стрілено до нас з хати замешканої знаними місцевими москвофілами. Або стрілив хто із них з ненависти до Австрії а може ще більш до нас Українців, або хто зна може і москалів вони в себе поскривали. Роздумуючи над тими можливостями, ставимо стійки кругом дому, а решта нас входить до середини хати. Застаємо там в кімнаті старшого вже добродія та його жінку, а за хвилину з сусідної кімнати входять дві їх дочки, учениці учительської семинарії, приблизно сімнацятьлітні. Вони всі дуже налякані. Кажемо в чому діло та чим це для них грозить. При тім підчеркуємо, як можна було стріляти саме в нас, дітей тогож народу, які ріжнимося від них лише політичними поглядами та приступаємо до ревізії мешкання. Прикра це картина. Входили ми в хату з твердим рішенням найти виновника, але тепер дивлячись на тих білих як полотно людей не хочемо більше кар, а хіба ще цікаво нам, чи таки справді вони на нас стріляли. З їх сторони балачку ведуть дівчата. Вже цього було доволі, щоб ми як найскорше відси забрались. Лише про форма оглядаємо мешкання, чи нема там москалів, бо за револьвером требаб шукати основно. Глядимо на сполотнілих зі страху дівчат, хоча і вони з нашої балачки знають, що ми студенти, їх ровесники. Слухаємо їхніх запевнень, наскільки несправедливо ми їх підозріваємо. Вкінці даємо їм кілька слів пересторги на будучність, та перепрошуємо за нашу немилу візиту. Відійшли ми з певним переконанням, що таки з цеї хати на нас стрілено, але наша візита вже так їх перестрашила, що вже цей страх є вистарчаючою карою для них.

Слідуючого дня, то є 21. жовтня 1914. р. рішили ми взяти активну участь в бою. Ось вже два тижні існування нашої стежі, а ми при найкращій нашій волі нічого позитивного не робимо. Не маючи поняття про рух військ годі було найти нам місце, деб ми могли як самостійний відділ щось зробити. В горах можна було мати на це ще деяку надію, але тут на рівнині були ми цілком безрадні. Міжтим вже майже половина праці повинна бути нами виконана. (За програмою вифантазованою у штабі мали ми пів місяця іти вперед, а другу половину місяця вертати назад). Що робити? Можеб так звернутись за інформаціями до штабу фронту? Хай нам дадуть конкретну задачу! Задумано і зроблено. Взяли ми з собою лише кріси, набої та найконечніші причандали та около години 8-ої рано були вже на кінці міста на головній дорозі Стрий — Львів.

Зупинились ми в місці де дорога перетинається з залізничою лінією. Стояла там залізнича будка, яка служила за обсерваційний пункт, а за будкою стояли дві наші полеві гармати, приготовані до вистрілу. З будки вийшов до нас австрійський капітан та здивувався, що ми „так пізно“ вибрались. Поминувши цей докір балакав з нами дуже прихильно. Розговірною мовою була німецька. На нашу просьбу дати нам конкретну задачу, дав нам її без надуми, кажучи іти нам дальше цею до-

Могила в Перемислові.
(До статті „Втрати Белзчини“ на ст. 18.)

рогою. Для зрозуміння поставленої нам задачі взяв нашого команданта тов. А. Д. на дах будки, щоб розглянувся як іде фронтова лінія та дав йому пояснення. Що бачив там тов. А. Д. та що з побаченого та почутого зрозумів — нині вже не тямлю.

Яких 50 кроків дорогою відпровадив нас капітан, а відтак попращав нас та пішов назад. Ішов він серединою дороги, весь випрямлений, зівсім не криючись. Стрілянини не було ніякої. Свобідна поведінка австрійського старшини переконувала нас, що москалі ще далеко, хоча і бачили ми здовж залізничої дороги розстрільну австрійських ополченців. Ми поділились на дві частини та ішли випрямлені ровами по обох сторонах дороги. Глибина ровів була місцями лише около 50 цм., так, що нас було добре видко. Та безпечність відтак нас згубила. Як показалось, небогато навчились від босняцької стежі. Ішли ми так: двох з нас пішло яких сто кроків попереду стежі. Було це „око" стежі. Командантом її був криловий Д. у правому рові дороги. Решта 10 людей були під командою команданта стежі тов. А. Д., який ішов перший у лівому рові дороги. Паралельно з ним у правому рові дороги ішов я. За ним і мною йшло по обох боках ще по чотири стрільці у віддалі приблизно 5 кроків один від другого.

Ішли ми так доволі довго. При найліпшій волі наші очі не могли нічого підозрілого вислідити. Від часу до часу приставали, наслухували та знову ішли дальше. Не обійшлось при цьому і без принагідних жартів. По якомусь часі праворуч від дороги показалося кілька хатин між деревами. Мабуть село. І в тому напрямі нічого підозрілого не догляділи ми і не завертаючи в сторону пішли дальше здовж дороги. Саме там сиділи козаки і добре нас бачили, а що нас пускали дальше пояснили ми відтак собі тим, що вони думали, що за нами піде сотня, тому заманюючи сотню пропустили нас.

Ми ішли дальше. Знову праворуч показалися дерева і ярки, але ми знову нічого підозрілого не доглянули та продовжували раз намічений напрям Доволі довго тревала та наша мандрівка, яких дві, три, а може і більше годин. Правда, що ішли ми поволи.

Нараз в одну хвилину по всьому фронті началась стрілянина. Засвистіли в воздусі кулі, зацокотіли кулемети, рушниці, зачали рватися шрапнелі. Мов на команду кожний з нас приляг „долів" у тому місці, в якому захопив його початок стрілянини. Рів з лівого боку був безперервний. Тому шістка в тамтому рові мала получення між собою. З правого боку дороги рів був що яких десять кроків поперериваний насипами для господарських фір, які з дороги мали їхати на поодинокі поля. Через те та шістка стратила получення між собою, бо були ми у цей момент у чотирох ріжних відтинках. Випадок хотів, що у хвилі як зачалась стрілянина, я був один у такому фосовому відтинку і коли зробив „долів", то з тою хвилиною був відірваний від усіх. Про порозуміння через дорогу, або через насип і думки не було. Голосом не можна було перекричати на таку віддаль гамір стрілів, а перелазити через дорогу покищо і не думав. Кулі літали так близько, здавалося зараз над головою. Ще і кілька ґранат попало саме в нашу праву фосу. Одна ґраната впала у мій відтинок, але на щастя не експльодувала. Друга вдарила в купу каміння на дорозі, а каміння трохи присипало одного з товаришів у слідуючому відтинку (було їх там два). Це — як пізніше від австрійських полонених артилеристів ми довідались — австрійська артилерія боронила нашу стежу перед москалями. Не можу сказати, як довго я приголомшений стріляниною пролежав у тому рові не рішаючись на ніяку акцію. Обставина, що я був цілковито відрізаний від других, лише сам один у відтинку повинна була зміцнити мій страх. Може пролежав так яких дві години. Точно годі це сказати, бо тут хвилина може видатись годиною та навпаки.

Вкінці рішив за всяку ціну дістатись на другу сторону дороги. Згадав я науку сотника Вітовського, що через дорогу треба повзати на череві, але тут на це рішитись не міг. Куль за богато над дорогою свистіло, а при повзанню легко буде неприятелеві взяти мене на ціль. Я більш довіряв щастю при якнайскоршім перебізі дороги і всупереч знаній мені теорії випрямлений у весь ріст дістався до лівого рова. Пощастило. Куля мене не поцілила.

В лівому рові вже не видко було нікого з наших. Ясно, що подались назад в напрямі Стрия. І я в цьому напрямі повзу на череві, то на колінах, то знову на череві. По тій стороні дороги поле далеко нижче від дороги. Дорога добре закриває мене з одного боку, а з другого рівнина, на якій далеко маю перегляд, але тут не видко нічого непевного. Назад себе приходиться також оглядатись. Знову не знаю, як довго я так повзав під акомпаніямент пекольної музики боєвої лінії. Вкінці доглянув далеко перед собою в рові сині чи радше синьосірі фігури. Це товариші з нашої стежі. Що сили спішу до них. Ось я вже недалеко них. Нараз стрілянина, яка вже якийсь час утихла, мовкне цілком. Коби чим скорше добитись до тамтих напереді. Гляджу поза себе і бачу, як з російської сторони дорогою іде в нашім напрямі цілком випрямлений старшина. Це мабуть такий сам штабовий старшина та так само іде безпечно, бо далеко від неприятеля, як рано ішов з нами австрійський капітан. Чи стріляти до нього? Віддаль далека, правдоподібність поцілити мала, а велика небезпека вистрілом звернути увагу російських частин, які можуть бути ось кілька кроків відси. Старшина зникає мені з очей, а я з найбільшим напруженням всіх сил добігаю до своїх.

Це тов. Д., заступник команданта стежі, який був саме як „око" передімною та тов. Г., який весь час був у лівому рові, але відстав при утечі, мабуть не стало сил, цілком розгубився стративши товаришів та навіть кріса не має, лежить накрившись плащем. Тов. Д. реферує, що бачив та ро-

На похідному шляху У. С. С. до Збруча

Москалі нищать вогнем військове майно та склади. Світлина зроблена з літака.

рекидали нераз з одного боєвого відтинку на другий, залежно від того, де був сильніший опір ворога.

За боєві подвиги У. С. С. дістали тоді кілька разів признання вищих команд; в одному з приказів Начальної Команди Південної Армії ґен. Ботмера окремо відмічено боєві заслуги У. С. С. Окрім цього старшини чет. Сіяк, хор. Клим, хор. Никифорук дістали німецькі залізні хрести та багато стрільців німецькі боєві відзначення.

Після закінчення походу, У. С. С. стояли деякий час над Збручем. Потім їх стягнули з фронту до села Залісся в Чортківщині для доповнення. Туди прийшов з Вишколу новий курінь під командою от. М. Тарнавського. З цим курінем прийшло на фронт також багато старшин і стрільців, що втікли були з російської неволі. Вони принесли зі собою національно-революційні настрої і доказували, що для У. С. С. тепер не місце в австрійській армії, а по другому боці фронту, за Збручем, де будується своя держава. У вільних хвилинах Стрілецтво вело на ці теми безконечні дискусії. Вернулися старі часи Ґоронди. Знову воскресло Стрілецтво зі живим товариським життям та зацікавленням справами, що хвилювали все українське громадянство.

При кінці листопада вислали У. С. С. до команди корпусу прохання за підписами старшин на дозвіл відсвяткувати історичну подію: проголошення Центральною Радою 3-го Універсалу, який 20-го листопада проклямував Українську Народню Республику самостійною державою. Команда корпусу відмовила дозволу та відкликала от. Тарнавського за те, що підписав це прохання разом з іншими старшинами. Ця подія дуже пригнобила Стрілецтво, тим більше, що польська преса широко розписувалась тоді про злуку Східної Галичини з майбутньою Польською Державою. В селі Гуштині відбулась тоді таємна нарада старшин, на якій поставлено проєкт перейти за Збруч, на службу Українській Державі. Та у висліді довшої дискусії перемогла знову думка, що У. С. С. повинні ще на деякий час залишитись по боці цен-

Москалі палять, відступаючи, села.

бив. Він зайшов у безпосереднє сусідство російських частин та армат укритих за соломою. Щойно підчас стрілянини завважав це. Вистріляв около 70 набоїв, аж вкінці манліхер заштрайкував йому. Тоді переліз на другу сторону дороги та зачав втікати.

Глядимо через дорогу, а тут у прямовісному напрямі до дороги у віддалі не більш пядесять кроків від нас виходить з окопів російська чета розстрільною зверненою лицем до нас. Порухуються зівсім свобідно, не криючись. Робимо воєнну нараду. Нас трьох з одним моїм функціонуючим крісом та з другим зіпсованим тов. Д. Що робити? Хай навіть вдасться мені віддати три стріли. це булоб максімум того, що зробити ще може можнаб. Що дальше? Вийти ціло неможливо. Інстинкт самозбереження бере верх і ми одноголосно рішаємо піддатись, але покищо дальше криємось за дорогою та глибоко в землю застромлюємо синьо-жовті кокарди, які мали ми припняті на шапках. Трьох російських солдатів іде перешукати рови при дорозі. Значить кінець нам. Вони вже на дорозі та зближаються до нашого рова. Ми підносимо руки в гору. При цьому вся російська чета бачить нас. Салдати з радістю скачуть до нас та провадять до своєї чети.

— „Какой національності“ — питає тут нас їх командант, прапорщик (хорунжий).

— Українці — відповідаємо.

— Закуріть — дістаємо на це відповідь від нього і він простягає нам свою золоту папіросницю.

Закурюємо, а таке приняття осмілює нас навіть просити, щоб принесли нам з рова наші плащі. За хвилину — на приказ старшини — одержуємо свої плащі. Я зауважую, що кишені пусті, але не рішаюсь про те говорити. Відводять нас у східно-північному напрямі за поблизькі дерева і з наших очей никне дорога. Тут вже запілля. Салдат, який несе мій кріс, просить мене, щоб я конче дав знати його рідні, що він „жив і здоров“, бо воєнній почті він не вірить та дає свій адрес. Він сам „хахол“ київської ґубернії. Я обіцюю йому це та довідуюсь, що тут майже всі частини з України. — Ось тобі і москалі — думаю собі та болію над народньою трагедією, що дві частини того ж народу „не за страх, а за совість“ бються проти себе. Передають нас другим салдатам, а нам серце крається, глядячи як тут ломлять наші кріси.

— Сколько літ? — питають.

— Девятнацять — брешу я, додаючи собі два роки.

— То ти доброволець.

— Ні — заперечую.

— То вже погано з Австрією, коли таких „молодіньких“ бере!

Дістались ми в полон коло години 4-ої або 5-ої пополудні, а коли вже вечоріло були ми в селі перед хатою, в якій містився розвідчий відділ російського штабу. Було тут вже і кількох полонених німців, мадярів та потрохи зачали приводити і решту з нашої стежі. Привели тов. Р., який вже майже в рукопашній боротьбі з козаками був та від нього довідались, що мабуть вдалось або вдасться видістатись нашим товаришам А. Д., Л. та Х. Найпізніше приводять тих, що були за мною по два в осібних відтинках. Вони — як вже згадано — за весь час взагалі зі своїх місць не рухались ждучи ночі.

— Wer spricht deutsch? — питають нас з російського штабу та тим, які зголошуються, кажуть іти до середини для „дачи свідєній“.

Ми не голосимось, бо пощо говорити про свій фронт а дальше і небезпечно, бо можна зрадитись, що ми У. С. С. Кажемо, що ми з 33. п. п. стаціонованого у Стрию. Таку раду дали нам ще в Ґоронді. При тій нагоді дивно нам, чому не питають за нами Українцями. Невже російському штабові лекше порозумітись по німецьки?

В полоні опинилося нас девятьох. Напевно вирятувалися тов. А. Д. та тов. Л. Що з третим тов. Х. сталось не чули ми. Товариш А. Д. мав бути за ту стежу нагороджений відзнакою чи медаллю. Пізніше як сотник командував полком Січових Стрільців та до останньої хвилини брав участь у боях за часів Директорії. Товариш Л. мав відтак бути при капелі У. С .С. Ні одного з них я більш не бачив, а чув про них з третіх уст.

Дня 21. а також 22. X. 1914 в бою під Стриєм дістались в полон ще інші У. С. С. З першого ще нічлігу на фронті вдалось одному У. С. С-еви втечи з полону.

22. X. 1914. р. Стрий знову заняла російська армія. На західно-північному крилі стояла сотня У. С. С. (здається Дудинського). При наступі дістались деякі з них у полон. Разом з частиною товаришів цеї сотні зачали ми нову добу нашого життя, якій назва: полон.

Наша далекойдуча стежа перестала існувати. По українських часописах поміщено наші назвища в лістах погибших. Наші рідні служили поминальні богослуження, дівчата носили по нас жалоби, товариші писали нам некрольоґи. А ми... мучились думками, чи мали ми моральне право взагалі попасти в полон, а серед тих думок нераз доходили до того, чи не дати нарочно себе повісити... Вже богато пізніше один з нас в Сибірі одержав лістівку від одного свого товариша цивіля, де той дорікав йому за те, що ми не згинули.

Станислав Мрозовицький-Морозенко

Написав: *Теофіль Коструба.*

Може ніхто з діячів Хмельниччини не лишив по собі такої довгої й такої щирої памяти, як „Морозенко“, направду ж з Станислав Мрозовицький, корсунський полковник, високообразований шляхтич, разом із тим любимець широких кругів повстанчого селянства. Оспівала й оплакала його передчасну смерть відома народня пісня:

Ой, Морозе, Морозенку, ти преславний козаче!

За тобою, Морозенку, вся Вкраїна плаче —
і відгомін цієї пісні чуємо ще й нині. Йому присвячене й оповідання Андрія Чекановського, друковане в Календарі „Просвіти“ за 1918. рік, про нього отсе недавно львівська сцена бачила (недрукований) драматичний твір Меріяма. А кожний поважніший похід — окрема ж у часі Зелених Свят — іде в супроводі звуків тієї давної, сердешної похоронної пісні...

Що змусило цього „шляхтича з воєвідства руського, вихованого в університетах Кракова й Падуї, пажа королівського“[1]) кинути це все й піти до „ребелії козацької“, як тоді казали, пристати до повстання під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького?

Деяку відповідь дасть нам його життєпис перед Хмельниччиною.

Рід Мрозовицьких, галузь осілого на західноукраїнських землях роду Витвинських[2]), прийняв родинне прізвище від Морозович — родинної посілости. Печаталися гербом Прус 3-тій. Відділення від Витвинських датується 1450-им роком. Осілі в Галичині брали участь у різних походах і вславилися хоробрістю й лицарськістю[3]). Безпосереднім предком Станислава був Павло Мрозовицький. Знаємо про нього, що був писарем острешовським, пізніше (1623) теребовельським[4]) і на становищі теребовельського ґродського писаря бачимо його ще в 1632. р.[5]), за іншими вістками підстароста теребовельський[6]). Знаємо, що мав синів: Юрія, в часах Хмельниччини королівського секретаря й дідича дібр Уїзду й Сернок Горішних у Рогатинщині, й Мартина, що підписав вибір Короля Івана Казимира в 1648. році[7]). В часах Гетьмана Богдана Хмельницького знаємо ще кількох Мрозовицьких: двох Іванів, Миколу, Войтіха, П а в л а й С т а н и с л а в а, що разом із шляхтою руського воєвідства (Галичини) підписали вибір Івана Казимира[8]).

Цікава річ, що ґенеальоґії Мрозовицьких не подають вісток про Станислава, сина Павла. Біограф Станислава Мрозовицького зперед сотні майже літ догадується, що сталося так з приводу вступлення його до козацького війська — за це мала його імя покрити вічна мовчанка[9]). Ледви чи вище згаданий Станислав (що підписав вибір) — це наш Морозенко; дуже трудно уявити собі, щоби в часі вибору короля (середина листопада 1648. року) він ще не був у повстанчих рядах — отже це мабуть інший Мрозовицький. Натомість Павло — це ще певно його батько.

Але маємо певні дані, що Станислав — це син Павла, а тим самим рідний брат Юрія й Мартина. Згаданий уже його біограф мав автентичні документи про Станислава Мрозовицького, а іменно: тестамент Павла Мрозовицького з 1648. або 1649. року й деякі інші документи з камянецького архіву, що відносяться до особи Станислава Мрозовицького — перед і в повстанню.

Вродився він як син Павла Мрозовицького й Анни з Корицінських, дочки Адама Корицінського, дідича посілости Спас у белзькому воєвідстві. Дуже можливо, що вродився таки у Спасі, бо пізніше це село належить до нього як спадщина по дідові, чи матері. Знаємо, що Станислав Мрозовицький у своїм і своїх наслідників імені зрікається в р. 1648. або 1649. Спаса як рідного села на річ мачухи й її дітей, уроджених від Павла Мрозовицького[10]). Дати його народин не знаємо — мусіли вони бути десь на початку XVII. століття — як це можна заключати з дати його закінчення студій уже в другій високій школі — 1629. року. Батько подбав про його старанне виховання; сам бідний шляхтич посилає сина до краківської, а пі-

---

[1]) В. Л и п и н с ь к и й : Україна на переломі 1657—1659, Відень, 1920, стор. 116.

[2]) „Mrozowicki herbu Prus. W Małopolsce. Przodek tego domu, N. Witwiński, dostawszy w końcu 1450 roku działem majątek Mrozowice, od niego wziął nazwisko“. Uruski, Rodzina, XI, c. 330

[3]) Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J., wyd. Bobrowicza, VI. 1841, c. 490.

[4]) У р у с ь к и й, цит. твір.

[5]) AGZ XXIV Nr. 33.

[6]) Вістка в Н е с е ц ь к о г о, але його вістки треба б провірити: він уважав Юрія М. братом, а не сином Павла; Юрій має Уїзд у Краківськім; жінка Павла Подльодовська — тимчасом документальні вістки говорять щось інше, гл. нижче.

[7]) Про Юрія нпр. У р у с ь к и й, стор. 331; Н е с е ц ь к и й, я. в., в АҐЗ X № 4266 названий Валентином; добра його — Жерела до історії України-Руси т. IV. № 72, 94; т. V 2, ч. 39; багато даних у друкованих (т. XXIV) і рукописних АҐЗ; підписи гл. Волюміна леґум, т. IV (1859), стор. 105. Син Павла: У р у с ь к и й с. 330.

[8]) Уруський і Вол. Леґ.

[9]) A. Mał. z Podola, Mrozowicki czyli Morozeńko. Pułkownik korsuński kozacki. „Lwowianin“, 1840, z. 8, c. 175.

[10]) А. Мал... (хто він — не знати; Чарковський у кн. Psewdonimy i kryptonimy polskie. Вильно, 1922, не знає його) пише, що мав його „даровизну“ в руках ,де він підписався: Stanisław Mrozowicki alias Morozenko, pułkownik korsuńskiego pułku kozaków (c. 176), але дата 1642. р. неможлива — хоч її подає Мал. Вудко була помилка — зам. 1648. або 1649 (радше остання дата).

зніше до падуанської Академії (в Італії), де Станислав одержав глибоке знання[11]). Дуже правдоподібно, що в Падуї він заразився духом протестантизму, що пізніше наробило йому багато ворогів, зокрема серед духовенства. Повернувши до краю в 1629. р., був пажом на дворі Володислава IV, але в наслідок непорозумінь між ним і Адамом Казановським мусів покинути Варшаву. Він перенісся до Кракова, перебував на дворах Тарновських і Оссолінських, займаючи становище секретаря. І тут саме сталася цікава подія: як оповідає його біограф, „був він молодий і досить бурхливого характеру, не вмів вибачати дізнаних прикростей, закидувано йому, що був русином, а він уперто боронив своїх земляків“. Це незвичайно цінна подробиця й вона вказує, що Станислав Мрозовицький, безумовно римо-католик (імя на те вказує), уважав себе за патріота рідної землі, а не за „вельможного кольоніста“, — що вжиємо вислову Антоновича. Він стояв на становищі територіяльного, а не віроісповідного патріотизму. Тому „обстоював вільність віри земляків“ (православних) і „був чи не першим, що доказував ,що віроісповідання римське (католицьке), руське (православне) й лютерське не звязані спеціяльно з інтересами краю, а їх ісповідники можуть без гріха засідати й радити над спільним добром“[12]). Як бачимо, нічого противного вірі тут не було, лише звичайна релігійна толеранція[13]). Але знайшлися люди, що вважали це за гріх — і він мусів кинути дім Оссолінських, де пробував до 1634. року. Звідти пішов до Лєщинських до Баранова й там пробував до 1638. року в характері секретаря й бібліотекаря. Але й тут вороги не дали йому спокою — і звідси його вигризли. Тоді він пішов до батьків, але там прийняли його холодно й не дали йому навіть благословення...[14]).

Що мав робити чоловік, якого скрізь переслідували за найблагороднїше привязання до рідного краю й його мешканців? Біограф пише, що він кинув батьківський дім, а пізніше пристав до Богдана Хмельницького. Але в такому випадку ми не знаємо, що він робив у часі „золотого спокою“ — 1638—1648. рр. Вище згаданий акт ніби-то з 1642. р. писаний уже, очевидно, після батьківської смерти, отже в 1649. році. Але згаданий біограф пише, що мав документ, датований 7. червня 1645. року, виданий Володиславом IV. Станиславові Мрозовицькому на чигиринське полковництво[15]). Очевидно лицарський король оцінив вартість свого бувшого пажа й дав йому такий високий уряд. Може бути, що він служив у козацькому війську протягом цілого „золотого спокою“[16]). Дуже можливо, що співчував він королівським воєнним плянам походу на море, як стільки української шляхти — щоби назвати лише пізнішого Гетьмана Богдана Хмельницького, чи Станислава Кричевського[17]) — теж старшин козацьких за часів „золотого спокою“. А якщо так, то належав він до тієї частини шляхти-козаків, що вступила пізніше в повстанчі ряди, щоби будувати в Україні свою державу на національній основі.

Не може бути найменшого сумніву, що Станислав Мрозовицький вступив на службу до козаччини Богдана Хмельницького з мотивів чисто ідейних —подібно, як і Кричевський. Він бачив пожар повстання й бажав перемінити сліпу, стихійну, а тому переважно руйнуючу силу в національне військо, а самі „купи свавільні“ в націю. Для того жертвує свою службу Гетьманові — як і багато іншої шляхти, якої в козаках були тисячі[18]). Такі були мотиви його переходу до повстання.

На превеликий жаль не знаємо багато про його діяльність у повстанчих рядах. Напевно знаємо, що він був корсунським полковником десь у часі між серпнем 1648. року а квітнем 1649. р., бо в липні 1648. є полковником Іван Шангирей, а в квітні 1649. (і до травня 1652. р.) на становищі корсунського полковника бачимо Лукіяна Мозирю[19]). В міжчасі займав це становище Станислав Мрозовицький. Що він був справді корсунським — це бачимо з цитованого його біографом акту „даровизни“, згад. вище, де він називає себе корсунським полковником; крім того в літописі Грабянки в реєстрі полковників іде першим по Гетьмані „корсунський полковник Мороз“ (так зукраїнізовано його прізвище)[20]).

На історичнійй сцені бачимо його в повстанні лише один раз — під Зборовом у липні 1649. року. Він проводив кіннотою козацькою — видно свого корсунського полку[21]). Але вже недовго він жив, бо застрілено його підчас перемиря з польського

[11]) Album studiosorum Universitatis Cracov. t. III. Краків 1904, доведений до 1606. р. — тут нема Мрозовицького. Падуанські каталоги не видані в цілості (гл. Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. VII) — у них теж не згадується Мрозовицький.

[12]) Mrozowicki, с. 175.

[13]) Погляди подібні, як у В. Липинського, теж римо-католика й українського патріота, гл. його „Релігія й Церква в історії України“, 1925. і 2. вид. 1932.

[14]) Ці вістки взяв біограф із тестаменту Павла Мрозовицького, що мав бути вписаний в „жидачівські книги“. На жаль, пошукування в рукописах Архіву Актів Гродських і Земських у Львові, при визначній допомозі п. проф. Г. Полячківної не дали ніяких успіхів — тестаменту я не знайшов.

[15]) Мрозовіцкі, стор. 172.

[16]) Подібно в Липинського. Z dziejów Ukrainy, 1912 стор. 240. Лише Липинський неслушно вважає його за православного.

[17]) Пор. Теофіль Коструба, Один із Хмельничан. „Літопис ЧК.“, 1933, листопад.

[18]) Там само, стор. 14.

[19]) І. Крипякевич, Студії над державою Богдана Хмельницького. ЗНТШ. т. 151. стор. 130.

[20]) Як бачимо, є певні докази на це — як приймав уже Липинський, „Z dziejów“, с. 241, всупереч скептицизмові проф. Крипякевича (я. в.). Гл. Грабянка, Дѣйствіе о през. брани, 1854, с. 68 і 265.

[21]) „Subsidio ibat cum equestribus Mrozovicius“ Коховський у Липинського, цит. тв. с. 241, нот. 3.

боку під Збаражем, дня 28. липня 1649. року. Як описує це сучасник-поляк, „мало бути завішення оружжя; щоби його перевести, вислано старшину для вгамування бунтівничої маси від стріляння; а як її (іменно білоцерківський полк) гамовано, Мрозовицького (і то шляхтича, хоч зрадника)[22]), що вгамовував, наші забили. Дуже жалувала його маса“[23]).

Жаль висловила маса в щирих піснях, що донесли аж до наших часів память про одне з найкращих серць, що колинебудь билися на землях України. Прийняла його тіло рідна Галицька Земля, що виховала й виживила його. Похований, очевидно, разом із іншими жертвами збаразьких боїв 1649. року.

Коротко перед його смертю помер і батько Павло. В заповіті не видідичував його, але закликав до повороту під стяги короля. Та це було не потрібне; шляхта, що взяла участь у повстанні, й так на основі зборівського трактату дістала амнестію — „відпущення провин“. Лишилося одно: Станислав не дочекався її, а заповіт батька закінчений обіцянкою, що й після смерти молитиметься за сина....[24]).

---

[22]) Це, очевидно, зі становища польського.

[23]) **Księga pamiętnicza** Якова Міхаловського вид. у Кракові, 1864, стор. 453. Міхаловський — сучасник Хмельниччини, гл. М. Грушевський, Хмельниччина в розцвіті, 1922, стор. 218).

[24]) Мрозовіцкі, стор. 176. Отсю біографію О. Лазаревський, *Указатель источниковъ для узученія малороссійскаго края*, вып. I. Спб. 1858, ч. 264. (на стор. 56) помилково вважає за „повидимому, современный Морозенку“. Знав цю біографію Лазаревський не з оригіналу, а з перекладу.

Втрати Белзчини у визвольній війні

Подав: *С. Г.*

(Підсумки спису поляглих членів Української Армії, переведеного в Белзчині).

I.

Секція Українського Горожанського Комітету у Львові „Краєвий Комітет Охорони Воєнних Могил“ видав свого часу пропагандивну брошурку в справі переведення у нас евіденції поляглих старшин, підстаршин і стрільців Української Армії. В тій цили видав він окремий друк евіденційного листка (т. зв. листок поляглого).

Студентство Белзчини скористало зі згаданої брошурки, точніше — з поданих там вказівок і взору евіденційного листка та в порозумінні з Філією Т-ва Охорони Воєнних Могил в Белзі, перевело спис поляглих старшин, підстаршин і стрільців У. Г. А., що згинули, померли від ран та недуг і тих, які загинули без вісти. Підчас переводження того спису треба було побороти деякі труднощі чи то технічного характеру, чи такі, як те, що спис переводжено понад десять літ по скінченню нашої визвольної війни. Час та пізніші події затерли в памяти родин поляглих — переважно селян — і так скупі вістки про поляглих. Це очевидно в деякій мірі мусіло відбитися на точности евіденції (не на їх вірности!) і тому при зіставленню відповідей евіденційного листка не все можна відповісти вичерпуючо. Все-таки дані, які в цей спосіб зібрано дають нам доволі цікавий матеріял. Обчислення і висновки пороблені на основі зіставлення зібраних даних відносяться тільки до Белзчини. Та колиби ми мали евіденцію кількох повітів, то передовсім моглиби приблизно обчислити втрати понесені у визвольній війні а дальше поробити деякі висновки, які відносилисяб до цілої У. Г. А.

Тут треба зазначити, що попри зібрання матеріялу студентству йшло про піднесення культу поляглого Борця за Державність та підчеркнення виховних моментів випливаючих з того культу та зі знання історії останніх визвольних змагань.

Спис поляглих переведено у всіх 39. місцевостях Белзчини (т. є в 2-ох місточках: Белз і Варяж, та в 37. селах та присілках судової округи — Белз). На маргінесі згадаю, що ті місцевости за часів Західної Української Народньої Республики, творили в місяцях листопад, грудень 1918. р. і січень 1919. р. окрему адміністраційну одиницю з осідком Укр. Повітового Комісаряту — в Белзі. Була це властиво Експозитура Укр. Пов. Ком. в Сокалі, яка з часом мала стати самостійним Комісарятом у Белзі.

Як було сказано, евіденцією охоплено старшин, підстаршин і стрільців УГА, а дальше — Укр. Державної Сторожі і Народної Міліції, що поляглн в боях, померли від ран та недуг або загинули без вісти. При тій нагоді списано українське цивільне населення, яке згинуло за те, що в якийнебудь спосіб виявило свою прихильність а то й допомагало українській владі і Армії. Вертаючи до Укр. Держ. Сторожі і Народної Міліції — їх тому тут зачислено, бо на терені Белзчини вже від початку грудня 1918. р. велися бої, а по вричині браку достаточної скількости військових частин, в тих боях брали участь станиці Держ. Сторожі (т. зв. постерунки), та відділи Міліції — самі або з частинами Армії. Оскільки нам відомо, то так ділялося впродовж визвольної війни і ті бої потягнули за собою жертви в людях тих формацій. Тут ще до УГА зачислено й тих, що поїхали з табором У. Г. А. в часі її відступу з Белзчини і там поляглн або померли.

Приглянькося таблицевому зіставленню всіх втрат Белзчини по громадам.

ТАБЛИЦЯ ч. І.

Загальні втрати Белзчини по громадам.

ГРОМАДА	ВІЙСЬКОВІ: убиті			померли від ран			померли від недуг			загинули			згинули нещ.вип.			розстріляні			померли в полоні			Разом			Число душ	цивільне населення		Загальні втрати громад
	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці		мужчин	жінок	
Безеїв	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	334	—	—	1
Белз	—	—	2	—	—	—	3	2	4	—	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	3	5	8	1985	1	—	17
Будинин	1	1	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	6	690	—	—	8
Ванів	—	—	—	—	1	2	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	6	873		—	8
Варяж місто	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	1	183	—	—	1
Варяж село	1	—	1	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	3	1	—	11	612	—	—	12
Вербіж	—	—	6	—	1	2	—	—	—	—	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	3	15	759	—		18
Вижлів	—	1	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6	258	—	—	7
Винники	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	165	—	—	2
Витків	—	—	—	—	1	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	1	240	—	—	5
Ворохта		—	5	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	305	—	—	6
Гільче	—	—	1	—	—	1	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		2	—	1	8	83[illegible]	—	—	9
Глухів	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	3	434	—	—	5
Гора	—		1	—	—	2	—	—	1		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	6	444	—	—	6
Городище варяж.	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	2	310	—	—	4
Довжнів	—	1	3	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1		3	6	500	—	—	9
Жабче муроване	—	—	5	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	1	1	8	560	—	—	10
Жнятин	—	—	2	—	—	1			2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	595	2	—	7
Жужіль	1	3	3	—	1	1	—	2	3	1	—	5	—	1	1	—	—	—			3	2	7	16	1024	10	3	38
Костяшин	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	1	—	2	50[illegible]	—	—	3
Куличків	—	—	5	—	—	4	—	1	1	—	—	2	—	—	—		—	—	—	—	4	—	1	16	700	—	—	17
Лещків	—	—	1	—	—		—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	4	435	—	—	4
Лівче	—	—		—				—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	293	—		—
Ліски	—	—	1	—	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	8	838	—	—	8
Махнівок	1	—	3	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—		—	—	—	1	1	1	1	5	443	—	—	7
Миців	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	1	1	—	1	2	458	—	—	3
Осердів	—	1	1	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	4	—	3	6	457	—	—	9
Острів	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1		—	3	454	—	—	3
Переводів	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	6	864	—	—	6
Перемислів	1	—	5	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	7	469	—	—	10
Пивовщина	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—		—	—	3	383	—	—	3
Прусинів	—	—	2	—	—	1	—	—	8	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	12	1010	1	—	13
Русинь	—	1	1	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	391	—	—	5
Себечів	2	1	8	—	—	—	—	2	1	—	—		—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	9	1078	—	—	14
Сулимів	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1		1	1	4	298	—	—	6
Тушків	—	—	1			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		1	116	—	—	1
Хлопятин	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	6	462	—	—	6
Хохлів	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	832	—	—	2
Цеблів	—	—	6	—	—	—	1	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	15	833	—	—	18
Разом	8	11	73	—	6	20	8	19	71	1	5	17	—	2	1	—	—	1	1	4	46	18	47	229		14	3	311

З тої таблиці легко можна зорієнтуватися, котра громада понесла найбільші втрати.

Заки прийдемо до зіставлення відповідей на поодинокі питання евіденційного листка, звернемо увагу на те, що ціле зіставлення поділимо на дві категорії а) військові і б) цивільні.

Перше займемося зіставленням даних про членів УГА, Укр. Держ. Сторожі і Народної Міліції, а опісля цивільним населенням.

а) Військові.

При розгляданню цеї ґрупи можна було окремо трактувати поляглих і померших а окремо тих, які загинули без вісти. Є це ті, про яких — переважно — після переходу УГА за Збруч по нинішний день нема ніяких вісток. Правда — були випадки, що коли їх товариші зброї вернули домів, оповідали, що декого з них бачили здоровими або хорими на тиф, але що могло з ними статися опісля — цього не могли сказати. Певне те, що ще богато з них згинуло в боях і померло на тиф, про що родина ледви чи коли довідається. Треба зважити, що богато Галичан, після ліквідації фронтів, перейшло до повстанців і тут мусіли ділитися долею-недолею братів — Придніпрянців. Можливо, що дехто з них заманений большевицькими кличами став на службу „червоній Москві", щоби — як Матвій Яворський (родом з Махнівки) — вірно служити, а в заплату... опинитися на Соловках.

Одначе, щоби наш перегляд був ясний, обмежимося до того, що тільки у відповідних місцях зіставлення ту групу зазначимо.

Тепер переходимо до зіставлення поодиноких питань евіденційного листка. Будемо розглядати тільки важніші питання поминаючи інші, які є радше доповненнями тамтих.

I. Військовий степень і частина.

На 294 поляглих, обнятих евіденцією було:

сотників	2
поручників	1
четарів	6
хорунжих	7
містостаршин	2
разом старшин	18
булавних старших десятників	5
старших десятників	7
десятників	12
вістунів	17
старших стрільців	6
разом підстаршин	47
стрільців	229
разом	294

Далеко трудніше точно виказати приналежність обнятих евіденцією до поодиноких частин, а вже даремно будемо переглядати листки, колиби ми хотіли знати, в яких формаціях (артилерія, кавалерія, піхота і т. д.) вони служили. Причину цього треба шукати в частих реорґанізацях Армії та в хаосі, який панував в перших місяцях її організації.

З даних евіденційних листків тяжко зорієнтуватися, в яких частинах служили зареєстровані.

Тому тут мусимо скористати з того, що знаємо, а саме, що подавляюча більшість підстаршин і стрільців-уродженців Белзчини служила в V. сокальській бриґаді, а тільки деяка частина в X. бриґаді. Колиж зважимо, що V. бриґада займала північне крило фронту під Белзом (від с. Ванева на північ), а X. бриґада позиції на фронті під Варяжем, то можемо з того заключати, що ті, які поляглн, померли від ран, недуг і в таборах полонених, де попали в полон, під Белзом — служили в V. бриґаді, а решта — з варяжського фронту — в X. бриґаді.

Те саме можна сказати про тих, які полягли підчас травневого відвороту, чортківського наступу, аж до переходу У. Г. А. за Збруч, бо в тім часі ті бриґади не переходили помітніших реорґанізацій.

Щож до тих, які згинули по той бік Збруча, тяжко щось певного сказати, хочби тому, що ми не знаємо, в якім періоді (похід У. Г. А. на Київ, відворот, перед чи по злуці з Денікіном, Ч. У. Г. А. і и.) вони згинули.

Що до травневого відвороту У. Г. А. з Галичини, вони служили в вище згаданих бриґадах, це майже певне, але чи вони полягли чи померли в їх складі, це годі провірити.

На 18. старшин: в V. бриґаді служило 7; X. — 2; I. (УСС) — 1; IV. — 1; VIII — 1; і 5. без подання бриґади.

З Державної Сторожі згинуло 2-ох підстаршин а з міліції: 1 підстаршина і 7. стрільців.

II. Дата уродження.

Найцікавіше питання це вік зареєстрованих поляглих. Для лекшої орієнтації нехай послужить таблиця.

ТАБЛИЦЯ ч. II.

Рік уродження зареєстрованих поляглих.

Рік уродження	Старшин	підстарш.	стрільців
1903	—	—	3
1902	—	—	5
1901	1	2	20
1900	—	2	21
1899	1	1	17
1898	—	3	15
1897	—	3	14
1896	2	2	9
1895	2	5	10
1894	1	4	5
1893	1	1	9
1892	—	3	8
1891		2	10
1890	—	5	9
1889	3	1	10
1888	—	1	6
1887	—	2	7
1886	1	—	6
1885	—	1	1
1884	1	3	6
1883	—	1	6
188:	1	1	2
1881	1	—	3
1880	—	—	2
1879	—	—	3
1878	—	—	1
1877	—	1	6
1876	—	—	1
1875	—	1	1
1874	—	—	2
1873	—	—	3
?	3	2	8
Разом	18	47	229

Як бачимо, найбільше втрат поніс річник 1900 і 1901. За ними 1899, 1898 і т. д.

Мусимо зупинитися над річниками 1902 і 1903. Цеж були хлопці, які ледви скінчили 15-ий та 16-ий рік життя! Хто знає вдачу селянина, цей відразу той факт належно оцінить. Знаємо, як дуже український селянин і його родина привязані до рідного клаптика землі, до дідівського загону. Знаємо, як тяжко було тому хліборобови покидати ту землю, — навіть тоді, коли вона не давала йому спроможности удержати його родини і він мусів еміґрувати, чито до інших держав, чи навіть за Океан. Тому не подивуємося, що ті хлопці-діти, яким присвічувала візія кращого завтра визволеної Батьківщини, вхопили за зброю. Ще нині оповідають собі хлопці, які тоді були маленькими, „як то хлопці ішли гусаком, полями до Белза, бо Україна настала і вони пішли на охотників...“. В нас не було міського пролетаріяту, який — треба безсторонно признати — в боях був очайдушним. Для нього темний заулок був ріднею, а від маленької дитини привик він ризикувати своїм і чужим життям. Зате ми мали дітей села, які дали найліпший доказ свідомого патріотизму українського селянства. Вони не менше хоробро билися від своїх ровесників по тім боці боєвої лінії, чого найкращим доказом є чортківська офензива.

Треба звернути увагу ще на річники 1873, 1874,

1875, 1876, 1877 і 1878, які були обовязані до служби при місцевій міліції. Тимчасом майже всі вони служили в Армії. Спеціяльно звертаємо увагу на вік старшин. Чи їх вік відповідав досвідови воєнному, потрібному в такій війні, це нехай скажуть дати їх уродження.

Віроісповідання, стан цивільний і звання.

На 294, 291 було обряду греко-католицького, а 3-ох римо-католицького.

Стан цивільний — це теж одно з невдячних питань нашого реєстру. На основі того, що маємо, можемо заключати, що меншість була жонатих.

По званню найбільше було селян, бо	269
дальше учнів середних шкіл, матуристів і студентів	15
учителів	2
залізничників	2
священик (пол. духовник)	1
інші	5
разом	294

З того на 18 старшин:

учнів, матуристів, студентів	10
селян	4
учитель	1
священик	1
залізничник	1
інші	1

Так виглядає зіставлення відповідей на питання першої частини євіденційного листка, яку назвім — ґенералія поляглого.

IV. Дата, місце і причина смерти.

Заки перейдемо до дальшого точного зіставлення, переповімо коротко ті події, які потягнули за собою стільки жертв в людях.

Першого листопада 1918 року, Українська Національна Рада, при допомозі українських військових відділів, перебрала владу у Львові та у цілій Східній Галичині. Тогож таки дня розпочалися бої за Львів. Всі Повітові Комісаряти та Повітові Команди дістали приказ орґанізувати військові частини і негайно їх відсилати до Львова. Очевидно такі самі прикази дістали такі установи в Сокалі, Белзі, Угнові, Раві Руській, і другі повіти, які є положені вздовж т. зв. „сокальського кордону". Тут теж почали організуватися малі військові частини, яких першим завданням було берегти лад у себе, хоронити рештки військового майна, яке остало по австрійській армії та в міру спроможности розззброювати переїзджаючі на захід цілі транспорти війська. В цей спосіб треба було зберігати та добувати зброю для майбутніх відділів, які малося зорґанізувати та вислати до Львова.

Вже підчас тої підготовчої праці, дня 10. листопада, гине в Белзі молодий стрілець з Белзчини — Садницький О. (з 1902 року) — правда не на полі бою, а в наслідок неумілого обходження з крісом. Була це перша жертва визвольної війни „Запасного Коша" в Белзі, Ґрупи „Північ", який в половині лютня 1919 р., після організаційної схеми У. Г. А. Нач. Штабу полк. Мишковського, разом з деякими сокальськими частинами злучено в V. сокальську бриґаду.

В листопаді прийшли події, які заскочили вище згадані повіти. Був це наступ польських частин майора Вечоркевіча зі Замостя на Белзець, Раву Руську, Жовкву — до Львова.

27 листопада наші частини, під сильним напором противника, залишають Раву Руську. Щоби перешкодити дальшому, польському наступови на Жовкву до Львова та відбити Раву Руську, приготовано на Раву наступ. Наступ мав відбутися рівночасно з усіх сторін, якнайбільшими українськими силами. В тім наступі дня 28 листопада брав участь відділ зорґанізований в Белзі, зложений переважно з бувших вояків австрійської армії, з Белза і околиці. Був це перший від століть бій за Українську Державу і хрестний бій української військової частини, яку дала Белзчина. В тім бою полягло двох стрільців.

Не минув тиждень від наступу на Раву, як на границі Галичини і Холмщини та Волині, в грубешівськім і томашівськім повіті показалися ворожі частини піхоти пор. Шульмаєра та кінноти ротмістра Жулкевського. 8. грудня вже був бій під Долобичевом (Долгобичевом). — Після перших боїв, коли боєва лінія сяк-так устійнилася, повстав фронт — Варяж—Угринів — а наші частини заняли з малими відхилками менше-більше таку лінію: Ліски, Гільче, Костяшин, Сулимів, Осьмир, Варяж, Хоробрів, Корків, Ниновичі, Нисмичі, Угринів. Поляки, т. зв. „ґрупа капт. Мерака", обсадили — знову — з відхилками: Телятин, Новосілки, Жабче (не Жабче муроване), Ощів, Гонятин, Шихтори, а дальше західний беріг Буга, на північ аж до Крилова. На цей відтинок фронту, до 27. січня 1919 р. зі „Запасного Коша" в Белзі, відійшло чотири або пять сотень. На тім відтинку велися завзяті бої, які, як це признають польські мемуаристи, нераз принесли великі втрати противникові та неодин перечеркнули його плян. Невдачі на тім фронті, як це було в травні 1919 р., могли спричинити окруження частин, які стояли під Львовом.

В тих боях згинуло з Белзчини: 1 старшина, 1 підстаршина, 12 стрільців; померло від ран: 1 підстаршина і 4 стрільці.

26. січня 1919 р. частина польської „Ґрупи Буг", ґрупа бриґадієра Бербецкого повела сильний наступ на Угнів—Белз—Кристинопіль. Під напором ворога наші частини 26. січня покинули Угнів, 27 — Белз, а 28 — Кристинопіль. 29 січня наші частини використали те, що бриґ. Бербецкі оголомшений успіхами, задалеко загнався вперед так, що не мав змоги забезпечити зади — і несподіваним наскоком з півночі вдарили на обози бриґ. Бербецкого, які тоді дійшли до Жужеля, та на голову їх розбили. Польські втрати виносили до 50 забитих, між ними вищі старшини, богато ранених та здобута частина обозу. Після бою під Кристинополем та в Жужели ґрупа Бербецкого покинула Кристинопіль і відступила до Белза. Бриґ. Бербецкі після тих невдач виміг на своїй команді, що припоручено йому укріпити Белз та здержувати дальший наступ українських частин. Тож вирішено, що Белз остав точкою випаду в дальших воєнних операціях „Ґрупи

„Буг“ “. 29. січня обсаджено цілий майбутній оборонний комплекс Белза. До нього входило Белз-місто, Белз-передмістя (від Виткова і Тушкова), передмістя Замочок і Заболоття східне, а опісля і західне, та села Витків і Гора.

Від 27. січня до кінця лютня, це час найбільших боїв за Белз. Одна і друга сторона старалася виграти всі свої позиції і тим способом перебрати ініціятиву в свої руки. Польська сторона трималася тактики оборонної, бо на це позваляло їй дуже вигідне положення Белза (на горбі). Тільки від часу до часу робили випади до сусідних сіл на реквізиції харчів та паші. Українська Команда, чи Команди силою факту мусіли триматися тактики офензивної.

Не нашим завданням є тут аналізувати причини і наслідки невдач у боях під Белзом. В тій статті розглядаємо ті втрати в людях, які понесла Белзчина в тих і пізніших боях.

Вже перший день боїв за Белз записався кровавими буквами в історії визвольних змагань. Перший, який згинув за Белз, а радше підчас відступу наших частин з Белза, був командант міліції і одночасно громадський комісар села Будинина, вістун Корнило Салагуб — орґанізатор цілого культурного життя цього села. Було це 27. січня, коли

Четар V. бригади У. Г. А. **Федір Петришин,** уроджений 21. II. 1882 в Цеблові (коло Белза) пов. Сокаль, помер на тиф 30. XI. 1919 р. в Летичеві.

В Белзі Покійний покінчив 6-ту виділову. В 1900 році вступив до австрійської армії, до військового суду, як судовий урядник. Тут теж дослужився ранґи асистента. Після листопадового перевороту, з грудні 1918 року покликано Його до Українського Повітового Комісаріяту в Белзі. Тут був аж до відвороту українських військових частин з Белза дня 27. січня 1919 року. По 27. I. 1919 став харчевим старшиною в Краснім. Це становище займав аж до відвороту У. Г. А. за Збруч. На Придніпрянській Україні покликано Його до військового суду, де помер на тиф як судовий урядник при суді Повітової Команди в Летичеві, дня 30. листопада 1919 року.

Містостаршина V. бригади У. Г. А. **Петро Калиш,** уроджений 29. VI. 1889 р. в Себечеві пов. Сокаль, поляг 10. липня 1919 р. в Скваряві коло Золочева.

Покійний скінчив народну школу в родиннім селі. Перед війною перебував в Німеччині. З вибухом світової війни покликаний до австрійської армії, служив аж до листопадового перевороту. В листопаді 1918 року вертає домів. Коло 25 листопада вступає до У. А. і відходить на варяжський фронт, на відтинок Варяж—Осьмир. Покійний був відважний, в наступі перший, у відвороті останній, умів за собою других поривати. В часі травневого відвороту відступає з 10 сотнею V. бриґади. В складі тоїж бриґади бере участь в славнім чортківськім наступі, в якім відзначилася V. т. зв. сокальська бриґада. Але прийшов другий відворот, в якім гине містостарш. Калиш, поцілений кулею в чоло, коли далековидом слідив за рухами ворога. Було це ранком (7 год.) 10 липня 1919 в Скваряві, коло Золочева.

зі своїм відділом міліції намагався здержувати наступ польських частин на Белз. Найбільше згинуло уродженців Белзчини 8. лютня підчас наступу наших частин на Белз від села Перемислова. В тім бою полягло: 1 старшина, 3 підстаршин і 22 стрільців. Натомість найменше підчас загального наступу в днях 19. і 20. лютня, бо тільки один стрілець. Загально під Белзом згинуло: 1 старшина, 6 підстаршин і 35 стрільців; померло від ран 7 стрільців.

Не можемо тут промовчати проявів анархії, які потягнули за собою теж жертви в людях. Маємо тут на думці т. зв. „Вільне Козацтво“ тов. Шурмяка(як пише про нього „Голос знад Буга“ ч.7. з 23/І 1919). Як з одної сторони був це відділ — очевидно кінний — очайдухів, який на фронті мав за собою перемогу, так з другої сторони — поза фронтом — чимало наробив бешкету і Команда в Сокалі богато мала з ним клопотів. В поборюванню його анархістичних нахилів згинув один підстаршина, командант станиці Держ. Сторожі. Коли ж вже ми при тім, то згадаємо, що був один випадок, де полевий суд був змушений виміряти найострішу кару, а саме розстріляти стрільця за грабіж.

14. травня 1919 р., в наслідок пролому на волинськім фронті, почався з Белзчини відворот У. Г. А. Підчас того відвороту згинуло 5 стрільців, які відбилися від своїх частин. Обставини, серед яких вони згинули, не вказують на те, щоби тут було все гаразд з етикою і моралю жовніра-противника навіть у бою. Те саме треба сказати про причину смерти кількох осіб зпоміж цивільного населення села Жужеля, які згинули того самого дня, підчас наступу частин ген. Галлєра.

В дальшім відвороті, в чортківській офензиві і другім відвороті аж до переходу за Збруч згинуло 2 старшин, 2 підстаршин і 11 стрільців, померло від ран 2 підстаршин і 2 стрільців.

На відтинку II. Галицького Корпусу в тім часі згинуло 2 старшин і 3 стрільців, — а на відтинку III. Корпусу один стрілець.

На Придніпрянській Україні Белзчина втратила убитими 1 старшину, 1 підстаршину та 1 стрільця.

Переповідати дальше історію визвольної війни уважаємо зайвим, бо і так на її тлі не зможемо нічого сказати про смерть тих 8. старшин і 19. підстаршин та 71 стрільців, які померли від ріжних пошестних недуг, що десяткували ряди У. Г. А., головно по переході її за Збруч в т. зв. чотирокутнику смерти. Про них можемо сказати тільки те, що тільки 1 старшина, 1 підстаршина та 7 стрільців померло в Белзчині, в хатнім лīченню або в лічниці в Сокали, а 7 старшин, 18 підстаршин та 64 стрільців померло підчас перебування У. Г. А. на Придніпрянській Україні.

Переглядаючи їх евіденційні листки пригадуються нам слова стрілецької пісні:

„Засумуй трембіто, та по всему світу,
Що нестало Галичанам сорок тисяч цвіту...“

і холодом трагедії віє від того ляконічного „помер на тиф на Великій Україні...“ або тільки „на тиф..“!

***

Так загально виглядають жертви Белзчини на тлі подій визвольної війни.

Тепер перейдемо до точного зіставлення дат і місць та причини смерти зареєстрованих. До того послужать нам слідуючі таблиці.

ТАБЛИЦЯ ч. III.

Згинули в боях.

Ч. порядкове		Місцевість	1918			1919			?			Разом		
			старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці
1	Галичина	Під Белзом	—	—	—	1	6	35	—	—	—	1	6	35
2		„ Варяжем	—	—	—	1	1	12	—	—	—	1	1	12
3		Загально в Сокальщині	—	—	—	—	1	5	—	—	—	—	1	5
4		Під Равою Руською	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
5		„ Жовквою	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
6		„ Львовом (у Львові)	—	—	2	1	—	1	—	—	—	1	—	3
7		„ Золочевом	—	—	—	2	1	4	—	—	—	2	1	4
8		„ Тернополем	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
9		„ Хировом	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
10		„ Озірною	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1
11		В Зборівщині	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
12		Під Копичинцями	—	—	—	—	—	1	—	—	—		—	1
13		„ Красним	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
14		„ Топоровом	—	—	—	—	—	1	—	—	—	- -	—	1
15		„ Миклашевом	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
16	Придніп. Україна	В Київі	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
17		„ Юзвині (пов. Винниця)	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
18		„ Фридрихівці	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
19		„ Н. Н.	—	—	—	—	—	—	1	—	2	1	—	2
		Разом . .	—	—	4	6	11	67	2	—	2	8	11	73

Як бачимо, в боях полягло: 8 старшин, 11 підстаршин і 73 стрільців. Від ран померло: 6 підстаршин і 20 стрільців, від недуг 8 старшин, 19 підстаршин і 71 стрільців.

В полоні — в таборах і лічницях померло від ран, недуг і загального вичерпання: 1 старшина, 4. підстаршин і 46 стрільців. В яких таборах вони померли, це теж подано в таблиці.

На кінець згадаємо, що 2 підстаршин і 1 стрілець згинули в наслідок нещасливих випадків.

Пропало без вісти 1 старшина, 5 підстаршин та 17 стрільців.

Загально на терені Галичини:

полягло:	старшин 6,	підстаршин 10 і стрільців 70
померло від ран:	старшин 0,	підстаршин 6 і стрільців 20
від недуг:	старшин 1,	підстаршин 1 і стрільців 10

На Придніпрянській Україні:

полягло:	старшин 2,	підстаршин 1 і стрільців 3
померло від ран:	старшин 0,	підстаршин 0 і стрільців 0
від недуг:	старшин 7,	підстаршин 18 і стрільців 61

Так виглядає кровавий шлях Белзчини в останній нашій визвольній війні, — а заразом тих частин, в яких служили Найкращі Її Сини.

Тепер черга обговорити місце похоронення поляглих. Тому одначе, що над тим питанням зупинимося довше, щоби те, що тут скажемо, було рівночасно інформаційним матеріялом для дотичних Філій Т-ва Охорони Воєнних Могил, на яких терені діяльности вони похоронені — цю справу обговоримо в окремій статті.

б) ЦИВІЛЬНІ.

Як ми сказали, дня 29. січня 1919 р. наші військові частини, що стояли на варяжськім фронті, несподіваним наступом розбили в селі Жужели обози ґрупи „Буг", якої чоло після тяжких боїв і великих втрат зайняло Кристинопіль. У тім наступі брали участь стрільці родом з Жужеля і сусідних сіл. Нічо дивного, що цивільне населення Жужеля в дечім допомагало наступаючим частинам.

Це однак було причиною, що відступаючий противник з Кристинополя до Белза, запалив село. Другий раз горів Жужіль підчас нічного наступу залоги Белза на село, дня 4. лютня. Остаточно третий пожар, що знищив село, вибух 14. травня 1919, по захопленню села наступаючими частинами ген. Галлера. Після тих огнів з 200 обійсть, остало ледви кільканацять.

Тогож пропамятного 14. травня згинуло в Жужели 6 селян і 3 жінки забитими. Двох ранених

Хорунжий V. бриґади У. Г. А. **Яків Хома,** уроджений 3. II. 1889 р. у селі Варяжі, пов. Сокаль, розстріляний большевиками 6. V. 1920 р. в Юзвині, пов. Винниця.

Покійний скінчив III. кл. гімназійну у Львові. Від 1911. року служив в австрійській армії, при артилерії. Після листопадового перевороту, дня 6. XI. 1918 р. вступив на службу до Української Армії. Як гарматчик, брав участь в боях на фронті під Варяжем і Белзом. З У. Г. А. перебув цілий її кровавий шлях. Аж 6 травня 1920 р. в бою з десятькратно переважаючим ворогом, в селі Юзвині попав в большевицький полон і тут Його, підчас допитів, розстріляли.

Четар VII. бриґади У. Г. А. **Василь Воробій,** уроджений дня 15. XII. 1893. р. в Перемислові (коло Белза) пов. Сокаль, помер на тиф 20. II. 1920. р. в Ольгополі.

Гімназію скінчив в Сокалі. Від 1915 р. служив при австійській армії. 1. листопада 1918 року бачимо вже хорунжого Воробія на службі в завязках Української Армії. Тогож пропамятного дня Він з хор. Михайлом Галанем, покійним бул. старш. десятником Йосифом Аєрсом з Виткова, бул. стар. десятником Михайлом Гарухом переводить переворот в Белзі. Вони перебирають владу і майно від військових частин, які кватирували в Белзі, а представники цивільного населення перебирали владу в других державних урядах. Він теж з товаришами переводить на залізничім двірци в Белзі розоружування військових частин, які почали вертати цілими транспортами на захід. Тяжка то була служба, коли зважимо що напроти горстки ставали цілі транспорти, на все готового, вояцтва. А тут і шумовиння вийшло на жир, щоби загарбати те, що кільком хлопцям вдалося видерти від транспорту для власної Армії, яка почала саме організуватися.

Деякий час служив в „Запаснім Коші" в Белзі. Опісля перенесено Його до Сокаля, звідки відійшов на варяжський фронт. Тут брав участь у всіх боях на відтинку Ощів—Долгобичів. Здається — в січни 1919 року приділений зі сотнею до ґрупи от. Долуда, бере участь в її боях під Львовом. Після ліквідації цеї ґрупи, приділений до IV. бриґади, стає командантом скорострільної сотні. На тім пості відступає з У. Г. А. на схід, а опісля бере участь в славній чортківській офензиві. Після переходу У. Г. А. за Збруч і походу на Київ, разом з У. Г. А. попадає в „чотирокутник смерти" і тут занедужавши на тиф, умирає дня 20 лютня 1920 року.

Як молодь сусід. сіл, так і перемислівська, щоби память Борців-односельчан переходила з рода в рід, висипала велику могилу на гробах двох незнаних стрільців У. Г. А., які згинули під Белзом і поховано їх на цвинтари в Перемислові.

ТАБЛИЦЯ ч. IV.

Померли від ран.

Ч. порядкове	Місцевість, де був ранений	1918			1919			?			Разом			З того померло: в лічниці			в хатнім ліч			?		
		старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці
1	Під Белзом	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	7	—	—	5	–	—	2	–	—	—
2	„ Варяжем	—	—	—	—	1	4	—	—	—	—	1	4	—	1	4	–	–		—	—	—
3	„ Белзом або Варяжем	-	-	—	—	2	5	—	—	—	—	2	5	—	1	4	—	1			—	—
4	„ Чортковом	-	-	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	–		—		1
5	„ Туринкою	—	-	—	—	—	1	—	—	—	—	-	1	—	—	1	–		–	—	-	—
6	„ Тернополем	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1		—	-	-	—	-	-	—	—	—
7	„ Н. Н.	-	—	—	—	—	2	—	1	2	—	1	1	-	—	-	—		2	—	1	—
	Разом . .	—	—	—	—	5	18	–	1	2	=	6	20	-	3	15	–	2	4	—	1	1

ТАБЛИЦЯ ч. V.

Померли від недуг.

	Місце смерти	1918			1919			1920			?			Разом			З того померло: в лічниці			в хатнім ліч			?		
		старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці
Галичина	Сокальщина	—	–	1	1	1	6	—	—	—	—	–	–	1	1	7	1	1	1		—	6	-	-	—
Галичина	Станиславів		—	—	–	–	1	-	—	–	-	—	–	—	–	1	-	-	1	–	-	–	—	—	
Галичина	Н. Н.	—	–	1	—	–	–	—	—	—	—	–	1	—		2	—		—	–	–	—	—	–	2
Придніпрянська Україна	Винниця	–	—	—	–	3	8	1	3	1		1	2	1	7	11	–	4	4		–		1	3	7
Придніпрянська Україна	Жмеринка	—	-	—		—	3	—	—	2	—		1	—	—	6	—	-	3	—	—	—		–	3
Придніпрянська Україна	Хмельник	—	-	—	—		2	-	-	–	-	–	–	-	—	2	—	-	1	—	-	—		-	1
Придніпрянська Україна	Вапнярка	-	-	–	—	-	–	—	—	1	—	-	–	–	—	1	—	—	–	-	—	-		–	1
Придніпрянська Україна	Проскурів	–	—	—	–		—	—	—	—	—	—	1	—	-	1	—	—	—		-	-	-	—	1
Придніпрянська Україна	Вітава	—	—	—	—	—	1	–	–	—	–	—	—	–	—	1	-	—		–	—	–	-	—	1
Придніпрянська Україна	Чечельник		—	—	–	-	—	1	–	1	—	—	—	1	-	ı	1		—	—		—	–		1
Придніпрянська Україна	Обідівка		—	—		—	—	1	—	—	-	—	—	1	-	—	-	-	-	—		-	1	—	-
Придніпрянська Україна	Ольгопіль	—	—	—		-	—	1	—	—	-	—	—	1	—	—	-	—		1	-	-	—	—	
Придніпрянська Україна	Торканівка		—	—	-	–	—	1	-	-	—	—	—	1	-		—	–	—	1	—	-	-	-	-
Придніпрянська Україна	Летичів		—	—	1	–	=	—	—	—	—	—	-	1	-		—	-	—		—	-	1	—	—
Придніпрянська Україна	Глухівці	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	-	-	-	—	-	—	—	—	1	—	—
Придніпрянська Україна	Харків	—	—	-	—	—	-	—	—	—	-	1	—	—	1	-	-	-	—	—	-	-		1	–
Придніпрянська Україна	Камянець Поділ.	—	—	—	-	1	—	—	—	—	--	1	—	-	2	-	-	—	—	—	-	—	-	2	—
Придніпрянська Україна	Н. Н.	—	—	—	-	4	14	—	2	2	—	2	22	—	8	38	-	1	1	—	—	—	-	7	39
	Разом . .	—	-	2	3	9	35	5	5	7	—	5	27	8	19	71	2	6	11	2	—	6	4	13	54

померло в шпиталі в Замостю, а 2-ох в таборі полонених в Вадовицях.

Кромі цього з інших сіл Белзчини (гляди таб. ч І.) померло в таборі полонених у Львові 3-ох, а у Варшаві один.

Всіх разом: 14 мужчин і 3 жінки.

⁂

Таку то гекатомбу зложила Белзчина на вівтари Державности.

Нехай та згадка про те, як вмирало тих 311 найкращих Її Синів, буде доказом памяти про Них.

Белзчина памятає про Них і тому рік-річно дня 2-го лютня громадно збирається в Белзі в парохіяльній церкві і спільно згадує про Них підчас торжественного Болослужения.

ТАБЛИЦЯ ч. VI.

Померли в полоні, таборах і лічницях.

Ч. порядкове	Місцевість	1918			1919			1920			1921			?			Разом		
		старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці	старшини	підстарш.	стрільці
1	Вадовиці	—	—	—	—	—	7	—	—	4	—	—	–	—	—	3	—	—	14
2	Львів	—	—	2	—	1	2	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	7
3	Берессть литовський	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	1	—	—	3	—	—	7
4	Перемишль-Пикуличі	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	4
5	Замостя	—	—	–	—	—	3	—	—	—	—	—	–	—	—	—	—	—	3
6	Тернопіль	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	–	—	—	—	—	—	3
7	Краків-Домбє	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—			—	3
8	Люблин	—	—	-	—	1	—	—		—	—	—	–	—	–	—	—	1	—
9	Стрий	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	–	–	1	1
10	Стрілково	—	–	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
11	Сомпольно	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	-	—	—	—	—	-	1
12	Станиславів	—	—	—	1	-	—	—	—	—	—	—	—	—	–	—	1	—	—
13	Н. Н.	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	–	2	—	—	2
	Разом . .	—	—	2	1	4	20	—	—	13	—	—	1	—	—	10	1	4	46

Як розкозачували бужське військо

Написав: *С. Федоров.*

З часу переходу Низового Запорожського Війська під владу російської імператриці в 1734 р., запорожське козацтво не переставало хвилюватись. На Запоріжю цілий час боролись дві партії: московська — автономістів та кримська — самостійників. Останні нераз бажали повернутись під владу кримського хана.

Незадоволені новими порядками, запоріжці уходили за р. Буг, яка була границею Запоріжя, й в той же час границею Російської Імперії з володіннями турецькими. Там серед кочових орд, де признававсь протекторат Туреччини, вони жили й займались промислом. Ряди їх в значній більшости поповнювались вихідцями (еміграантами) з Дніпровського правобережя, на котрому запорожське реєстрове козацтво доживало останні дні.

В рядах цих добровільних еміґрантів знаходили пристановище й інші неспокійні елементи: турецькі, б. російські й польські підданці, готові в кожну хвилю приняти участь в якій будь авантюрі.

А тому, коли в 1768 р. розпочалась війна між Туреччиною та Росією, це козацтво запропонувало свої послуги турецькій владі та виступило проти Росії. На чолі війська став польський шляхтич Петро Скаржинський вибраний козацтвом в отамани.

Війна затяглась. Цілих 5 років бились вони з перемінним успіхом. Бужські козаки під час боїв зустрічались з своїми бувшими товаришами запорожцями. Запорожці, по наказу російського уряду, переманювали козаків на свій бік, так що незабаром усе Бужське військо перейшло на російську службу.

Бужський отаман Петро Скаржинський дістав ранґу полковника, а за військом були закріплені його давні володіння. В 1774 р. його склад був поповнений молдаванами, волохами та іншими християнами, які не хотіли бути під турецькою владою.

В цю війну бужські козаки добре воювали й військо по закінченню війни одержало 10 юріевських прапорів від Потьомкіна та графа Румянцева з вензелями Катерини II. та юріевськими відзнаками. В 1775. р. до нього був долучений козацький полк навербований зі славянських виходців, головним чином хорватів, які замешкували на ріці Інгульці.

Зруйнувавши Запорожську Січ в 1775 р., російський уряд залишив Бужське військо на турецькій границі, перевівши його на положення поселених козацьких полків.

В такому стані воно в 1788 р. війшло в Катеринославське козацьке військо, складене з козацьких полків: бужських, чугуївських й сьоми інших поселених на кримській лінії.

На чолі цього війська та б. Війська вірних козаків Запорожських переіменованих у Військо Чорноморське, став в 1790 р. князь Потьомкін Таврі-

чеський з титулом „Великого Гетьмана військ козацьких Катеринославських та Чорноморських".

Військо це проіснувало недовго. В 1796 р. його розформували, але бужські козаки залишились існувати під новою назвою: Бужсько-Вознесенського козацького війська, у склад котрого ввійшли козаки катеринославці й дніпровці, які дали свою згоду залишитись на козацькому положенню.

З території Бужського війська та б. Запорожських Земель створено Вознесенську губернію, центром котрої був бувший центр Бужського війська місто Соколи на р. Бузі, тепер уже названі Вознесенськом.

Бужсько-Вознесенське військо проіснувало лише один рік. В 1797 р. його розформували, а козаків переіменували в селян. Незадоволене такою реформою, козацтво довший час добивалось, коли не возстановлення війська, то принаймні переселення його в склад інших військ. Коло 1803 р. козаки добились свого — частина катеринославського війська пішла на Кубань і створила там кавказький полк, занявши станицями район від устя р. Лаби на гору по Кубані до її звороту на південь.

Козаки, які залишились на р. Дніпрі, р. Бузі та побережжю Чорного моря зорґанізували разом з болгарськими еміґрантами в 1803 р. Бужське козацьке військо. Військовим отаманом його, по царському вибору, був призначений донський козак ґенерал-майор Іван Краснов, який прокомандував військом до 1807 р. В ті часи військо одержало ще 10 прапорів й берегло в свойому арсеналі 2 прапори, які вивезло з Туреччини та 15 юріевських катерининських.

В 3-х повітах Вознесенської ґубернії військо мало 26 станиць та 2 болгарські села, мало в початку Красновського отаманування 1597 дворів й 6383 душ населення. Військо виставляло 3 полки, в кількости 1308 збройних козаків.

В часі нової російсько-турецької війни за Олександра I., воно приймало діяльну участь на турецькому фронті, а по заключенню мира в 1811 р. його послали проти французів.

В 1812 р. наказним отаманом його був, й до самого кінця війська, князь Кантакузен, з молдавських боярів еміґрантів.

В цю війну військо добровільно поставило ще пятисотенний полк та обіцяло поставити другий.

Бужські козаки провоювавши усю „Отечественную кампанію" пройшли цілу Европу та були нагороджені срібними медайлями за здобуття Парижа. Закінчувалась в 1814 р. війна з французами, в Росії пішли нові течії, при владі зявився недоброї памяти ґенерал Аракчеєв, який вирішив покрити цілу Росію сіткою військових поселень, в котрих жовніри були б одночасно і жовнярами і селянами. Над Бужським військом завис Дамоклів меч.

Долю Бужського війська мало розділити й українське козацьке військо, засноване в 1812 р. з здібних до служби нащадків бувших реєстрових запорожських козаків, які жили в Київській та почасти в Камянець-Подільській ґубернії, на правій стороні Дніпра. Військо це по закінченню війни поселено на землях бувшого болоховського козацтва, біля б. Запоріжя, але в 1816 р. його скасували й назвали Українською уланською дивізією.

*

Примусимо далі говорити сучасника розкозачування Бужського війська, досить відомого мемуариста, останнього старшину А. С. Пишчевича, який не любив козаків. Походив він з військової родини, еміґрантів з Сербії, поселених полками на землях Запоріжя, які постійно ворогували з запорожцями до знищення Січі.

Сам А. С. Пишчевич побував на Кавказі, проїздив через Дон і декілька разів розмовляв з донськими козаками, які залишили в дурнях, цього багато думаючого про себе кавалерійського старшину. Його спомини будуть ще тим цінні, що Пишчевич гордився участю свого батька в зруйнуванню Запорожської Січі — „цього розбійничого гнізда" по його словам.

„1817 р. з початку весни цього року почали балакати про поселення частини армії в ріжних місцях Росії. У цім же часі рішено до станиці бужських козаків, прилучуючи до них деякі села Єлисаветградського повіту, привести 4 уланські українські полки й поселити їх там перемінюючи бужських козаків в улани. Богато старшин з цих полків зявилось в Крюкові для приняття річей з тамошнього складу. Ці пани, ніколи не бувши в станицях їм відданих, мріяли забогатіти, вони гадали, що села ці мають землі, а робітниками у їх будуть улани з їх родинами, а не знали того, що ці станиці мають ледве стільки землі, щоб досталось по кількости душ; вони ж думали заводити кінські заводи.

Поки молодь мріяла, до Петербургу візвали ґенерал-лейтенанта Лісаневича для поради про ці уланські поселення. Рахували Лісаневича, як мешканця цього краю, знаючим усе, що його торкалось.

В Лісаневичі Аракчеєв побачив чоловіка свого і то досить дурного, котрий сліпо буде виконувати його волю, і як тепер на усе улаштовується комітети, так і тоді зявивсь уланський комітет, в котрому Лісаневич був головою. Він про все писав Аракчеєву, а цей прямо царю. Таким чином мужик з Пітрімовки, котрого прізвище було спочатку Лисенко, став в цьому ділі третьою особою в Росії. Частина уланів мусіла поселитись між бужськими козаками, а частина в харківській ґубернії. Коли вирішено зєдинити українських уланів з бужськими козаками, тоді чотири українські уланські полки переведено в Вознесенськ.

Бужські козаки спочатку рішили було навіть їх не впускати й на мешкання й до своїх хат, але нарешті не могли перемогти й улани розташувались у Вознесенську, а потім були розведені по полках та швардонах по бужським станицям. Козаки протиставились. Граф Вітт (начальник україн. козаків) візвав допомогу. Прислано йому дві роти артилєрії та два баталіони піхоти. Поперед усього у Вознесенську почали приводити до присяги, на яку козаки не згоджувались, але граф Вітт зібрав

їх між виставленою артилєрією, піхотою та полками уланів. Нещасні, коли побачили запалені гноти, знали, що увесь вистріл може бути випалений на них, то присягнули. Після цього і в інших станицях принялись за теж, в деяких зустріли опір, а в деяких навіть бились, за що їх перекололи, потопили в Бузі, пороли кнутом, засилали на Сібір та гнали „крізь строй“.

В деяких містах жінки, коли бачили уланів, які атакували їх чоловіків, кидались кіннотчикам на зустріч з немовлятами на руках, бажаючи задержати собою знищення, яке готовлено їх чоловікам, але це зовсім не помогло...

Ґраф Вітт доручив на словах ґенерал-майорові Громову усмирити Михайлівську станицю, яка хвилювалась.

Громов попросив інструкцій на письмі й дістав це в тому сенсі, що коли козаки не послухають словесних переконань, тоді вжити зброї. Громов з цим поїхав з Вознесенська, а на дорозі дігнав його вістовий від Вітта, який вимагав повернення письменної інструкції. Тому Громов й сам вернувся у Вознесенськ.

Тоді вже сам Вітт поїхав в станицю Михайлівську, де зібрав усіх мешканців, вимагав від їх послуху волі царя, але вони відмовлялись. Тоді він причепивсь до найстаршого козака й вимагав, щоб той дав приклад іншим. Але коли цей сивий дід стояв твердо на тому, що не дасть своєї згоди, з якої для майбутнього буде лише біда його співгромадянам, тоді Вітт сказав: „Таким чином, ти будеш прикладом для інших“, і дав наказ стати батальону піхоти в строї й тоді сімдесятьлітнього діда провели між рядами жовнярів з киями. Ґраф Вітт наказав двом мушкетерам іти перед ним з наложеними штиками, щоб він ішов рівним кроком, що б кожна лозина торкнулась його поважної спини, але він і без цього не міг, завдяки своїм рокам, йти інакше як помалу. Дід, який бачив цих мушкетерів перед собою, сказав твердо ґрафу, який був присутний при цій сцені: „Не потребую їх перед собою, я піду таким кроком, яким, ваше сіятельство, побажають, а всемогущий Бог прийме мій дух“! Барабани вдарили, труби затрубіли й дід пішов на смерть. Не довго йому треба було іти, на другому разі він випустив дух. Треба представити собі цю смутну картину.

Як тільки закінчилась ця сцена, зявивсь в повному риштункові, верхи, бужський козак. Вітт його питає: для чого й відкіля він? „Я послан (відповідає кіннотчик) з другої станиці довідатись, що в Михайлівській станиці робиться“.

Вітт дав наказ стягнути його з коня й теж прогнати крізь ряди: це була відповідь на депутацію інших станиць“.

Там же А. С. Пишчевич характеризує й родину цього доброго виконателя аракчеєвських наказів й самого нового велителя долі бужських і б. українських козаків.

„Це був син того ґрафа Вітта, який возив свою красавицю дружину за головною кватирою князя Потьомкіна, і віддав її цьому вельможові, потім він її продав ґрафу Потоцькому. Теперішний начальник українських козаків ґраф Вітт першу свою військову відвагу показав під Австерліцом, де він з кірасирами Єї Величества полком не пішов в атаку на французьку кольону йому призначену, а відійшов з бою з полком, чим не мало причинився до програної цього чудового бою. Теперішня довіренність до ґр. Вітта зродилась від того, що його мати є приятелькою з п. Наришкіною (полька, з родини Четвертинських), в цьому уся й причина підвищення цього ґрафа, й тому забута австерліцька трусість цього сіятельства“.

Автор цих записок памятає цього ґрафа ще хлопцем в 1791 р. в Яссах, де знаходилась головна кватира князя Потьомкіна, коли по смілости своєї мамусі, він облизував тарілки з варенням, памятає й те, коли відразу уся ця банда „любострастна“ вигнана з Ясс, себто ґрафиня Віттова з чоловіком та сином у Польщу для того, що ґрафиня Браницька (Александра Васильевна, племінниця Потьомкіна) доставила листа своєму дяді, в котрому ґрафиня Віттова писала одній зі своїх приятельок: „Тепер стовп Росії лежить у моїх ногах“.

Бужські козаки опирались на даровану їм грамоту Катерини II., в котрій їм давались землі у вічне й потомственне володіння; від цього в тодішні часи на лівий бужський берег прийшло для поселення в цьому районі багато молдаван й болгар, й до них приєднались декілька сіл, українцями населених. Нове положення уланського поселення таке, що усі вони робляться селянами своїх начальників, а тому козаки гадають, що це робиться не по волі царя. Один з уланів сказав ґрафу Віттові: „Коли нас вели сюди, тоді нам обіцяли домівство та спокійне життя, але ми бачимо зараз, що нас вчать реґулярної екзерції“. Цього говоруна прогнали крізь ряди.

Для усмирення в Михайлівській станиці розкватирували цілий полк жовнярів, й приділили на кожний дім 15 жовнярів. Ця заспокоююча міра була не розумна, бо господарі кормили жовнірів, зближались з ними, знайомились, а коли би дійшло до бійки то може кватиранти, памятаючи хліб-сіль своїх господарів не пішлиби проти них.

В числі бунтарів був зарахований один урядник бужських козаків, молодий, гарна собою людина, який воював проти французів з признанням, за що мав украшену медалями та юріївським хрестом груді. Його прогнали крізь ряди, при цьому був присутний сам ґр. Вітт. По закінченню екзекуції, тіло збитого урядника прикрили його жупаном, на котрому висіли відзнаки царської милости. Він мав ще стільки духа, що зірвав їх і кинув в очі ґр. Віттові з словами: „На що вони мені, коли я не міг ними боронитись від безчесної кари“! Це була друга провина цього нещасливця... При цій другій екзекуції урядник випустив свій дух.

Такі екзекуції називалися: „усмиренням бунтарів“ й від таких прикладів, безумовно, народ заспокоївся.

Тоді почали їх вигоняти на працю. Старі люди мусіли возити на своїх волах камінь та ліс на ріжні будівлі, здібні до служби вчилися військової муштри, хлопці ходили до школи, залишались в до-

мах лише жінки, з котрими старшини та інші начальники робили, що хотіли. Окрім цього мешканці не мали права на свою власність, з хатніх річей нічого не могли використати для себе, ні продати без відома ескадронних начальників.

В с. Верблюжки, куди вступив ескадрон українських уланів, потрібно було мешканцеві зарізати вівцю на тризму за умершого свого сина, але йому заборонено. Таким чином гіршого положення не могло бути, як положення цих козаків-поселян.

Від цього злоба козаків на уланів що дня збільшувалась. Щоби примирити перших з останніми, вийшов наказ уланам женитись на козачках дівчатах.

Коли це сталося, то козаки здавалось були спокійні з своїми новими зятями, але не було то довго, як тільки переміщували ескадрон з одного села в инше, улани залишали жінок у їх батьків, а наново прийшлим ескадронам і давали наказ женитись. Це називалося змішувати кровне родство уланів з козаками.

В 1818 р. цар з Одеси прибув у Вознесенськ. Граф Вітт постарався вигладити цей шлях до цієї уланської столиці, як найліпше й зробити його рівним як стріла. Викопано з обох сторін дороги рови, посаджено дерева, хоч це було в травні місяці, але не дивлячись на це вони прозеленіли, поки цар приїхав; потім зівяли, висохли й їх розібрали чумаки на варку каші. Але що коштувало це хвилеве украшення бужських козаків? Козаки чекали царя з нетерплячкою й запевнювали себе, що коли вони зясують йому усі кривди, то цар скасує цей новий лад, який довів їх до повного закріпощення. Але ґраф Вітт інакше про це думав: він дав наказ для зустрічі його величества вийти усім мешканцям на головну вулицю, де чоловіків поставили по одній стороні, а жінки по другій. При проїзді царя наказано усім кричати: „Дякуємо Тобі, Царю, за ласку, яку дає нам новий устрій! Ти нам спаситель!“ Щоб ці слова кожний памятав, то до приїзду царя, було декілька проб, а щоб ліпше над цією дією мати дозір, були позаду улани з киями, які вміли примусити добре говорити. Цар, може й примітив сльози, які проливали биті вояки-поселяне, але він прийняв за сльози з радощів.

В цей же день цар обдивився усе наново заведене гр. Віттом, будинки як пр. дім для приїзду царя, ріжні військові склади (цейкаузи), та інші річи потрібні для уланів, які були вибудовані до року та усі камяні. Був цим надзвичайно задоволений, дякував гр. Віттові, який причинивсь до усього.

При цім купецтво та міщани міста Вознесенська осмілились просити милостивого царя, щоб він війшов у їх положення, вони заложили це місто, збудували доми, а тепер сказали їм виселятись згідно з уланськими розпорядженнями; оцінили їх будинки так мало, що вони не повернуть й четвертої частини того капіталу, який витратили. Відповідь царя була: „коли Вам ця ціна не підходяща, то Ви можете свої будинки перенести туди де схочете жити, але військове поселення необхідно залишити“. Ці події були першого дня побуту царя у Вознесенську, а на другий день після літургії, цар вийшов з церкви, поздоровив козаків як уланів, а всі ті, які хотіли просити про залишення їх на старому положенню, боячись кари від гр. Вітта, коли їх приводили до присяги, нічого не казали. Коли цар приїхав до дому, йому представили шість козаків, з котрих наймолодшому було 75 років. Гр. Вітт казав одягнути їх в уланський одяг й цим згорбленим дідам насунули на голову ківера з дуже довгими сумпаками, а на обшлагах їх одягів нашили унтер-офіцерські відзнаки. Граф Вітт, цим поважанням дідів, хотів показати козацькому громадянству, на скільки він шанує старість.

*

Над Бугом не було спокійно, а бунти примусили царя, припинити поселення; в 1818 р. в багатьох містах його зустрічали виборні з проханням: „О помилуванні від цього щастя“. Цар дав наказ припинити до вересня місяця і цим уми на деякий час заспокоїлись. В травні місяці 1819 р. приїхав з Петербурга ґраф Вітт, привіз грамоту бужським та українським уланам та бажання царя, щоб поселення їх продовжувати. Для будівлі міста Вознесенська визвали столярів з інших сіл, які не знаходились під владою ґрафа Вітта. Столярам платили по 10 копійок в день, в той час, коли на стороні столярі одержували по 2 карбованці, каже Пишчевич, а ґраф Вітт одержав два міліони карбованців на уланські будинки.

*

„Це голос наочного свідка цих подій. Він писав це під впливом безпосередних вражінь, писав з таким подражненням, що деякі вирази та слова повинні були зовсім не приходити“ ....

Закінчує оповідання Пишчевича видавець його мемуарів, літ пядесять тому назад.

Нам добавляти до цих сторінок нічого, вони самі говорять за себе. Бужське військо перестало існувати й воно не воскресло. Аракчеївщина вбила козацтво на берегах Запорожського Буга.

16 місяців у рядах київських Січових Стрільців

1918 — 1919.

Написав: *Іван Вислоцький.*

Вступне слово.

Вже повних 15 літ ділить нас від часу організації перших українських військових частин на землі нашій, тільки що звільненій нашими і німецькими військами від наїздника червоного москаля. Час цей неодно загладив в моїй памяти, дещо затер зовсім — длятого не можуть ці спомини бути повними, тимбільше, що нема дотепер ні одної напечатаної праці, яка дозволила би мені дещо спімнути, в памяти відновити.

Пишу лише те, що бачив і пережив. Годі все було бачити, що ділялося тоді на Україні, та і то трудно відтворити.

Військових подій і боїв Січового Стрілецтва не подаю, бо в них я брав участь щонайбільше як командант сотні, отже не мав перегляду.

Можливо, що тих пару сторінок моїх споминів викличуть і інших бувш. старшин Січових Стрільців, щоби і вони свої переживання написали і тим і так дуже бідну літературу про найстаршу галицьку військову частину на Придніпрянщині — трохи оживили.

Утеча з російського полону.

Російська революція, перша в лютім 1917 року, застала мене в російськім полоні в місті Уфа на Уралі. Вже перші вісті про революцію в Росії викликали у нас, полонених галичан, пригноблення правдоподібною побідою Антанти а тим самим і Росії, але разом з тим велику радість, що тюрма народів а також і нашого українського народу починається валити, стратить ґрунт під ногами, та що може і ми українці дочекаємося кращої долі.

Негайно створився гурток полонених галичан, які за спільні, зложені гроші, купували російську щоденну пресу — та вечером жадно перечитували та шукали вістки про життя на Україні. Довший час не находили ми нічого, відтак прийшли вісті про перші українські військові зїзди у Київі, про змагання витворити окремі українські полки в російській армії, врешті найшли ми в уфімській газеті повідомлення, що в Уфі в 189 піхотнім полку відокремився український курінь під командою пор. Барабаша і на вулицях Уфи появилися перші вояки з українськими жовто-блакитними кокардами на шапках. Було це велике свято для нас полонених галичан і ми постановили запізнатися з пор. Барабашем. Наш гурток доручив мені навязати з ним зносини і я це чимскорше зробив.

Від пор. Барабаша, який мене, а відтак і других галичан українців полонених приняв дуже радо і щиро, довідався я, що в Уфі вже існує „Український Комітет", який заопікувався галичанами-біженцями і виселеними з Галичини, яких в Уфі та в околичних містах було досить багато. Хоч цей комітет не мав права входити в зносини з нами полоненими, всетаки помагав нам полоненим на скільки лише це було можливим.

Наш гурток постановив незабаром вирватися з Уфи і вступити на Україні до українського війська. Пішли наради з пор. Барабашом (живе сьогодня в Польщі в Каліші) і врешті постановлено виїхати, перебраними в російські однострої, з українськими відзнаками, разом з куренем пор. Барабаша. Ця комбінація була дуже небезпечна так для нас як і для Барабаша. За втечу з полону в перебранні, у рос. військовім мундірі, і для пор. Барабаша, російського старшини, за поміч в утечі полоненим — грозив нам усім полевий, наглий суд. Однакож бажання всіх нас, бути корисними українській справі, та не сидіти в такій переломовій добі в полоні, було вище всього. Всі старшини „Українського Баталіону 189. піх. рос. полку" обіцяли нам поміч і одного гарного дня, нас 17 полонених галичан, найшлося в перебранні в транспорті і рядах цього першого українського війська, організованого далеко, бо около 2.000 км., якщо не більше, від Київа.

В тім часі їхали через Уфу потягами такі українські баталіони, організовані в рос. полках у Сибірі і всюди серед них находилися полонені галичани, — всіх тягнув до себе Київ.

Щасливо, без пригод, доїхали ми через Харків і Полтаву аж до Гребінки. Тут вийшло діло для нас дуже неприємне. Нас полонених зрадив хтось, прийшов до потягу трус і нам прийшлося чимскорріше втікати. Я сховався на стації, просто в канцелярії коменданта стації, у котрого я зголосився як вістовий від попереднього українського куріня, який вже переїхав через стацію. Це нахабство мене вратувало але відбило від товаришів і я без гроша, в перебранні найшовся сам. Одержав я білет на подорож за тим, видуманим куренем, і так переїхав до Черкас, в надії, що зможу дібратися до Київа. Одначе у Черкасах мене арештували — та документи помогли втекти з казарми „воінскаво начальніка" і я сів на перший ліпший транспорт і дібрався з ним до Одеси. Тут я надіявся попасти в якусь українську частину — але надія завела. Прийшлося знову грати комедію відставшого від свого транспорту і так доїхав я до Жмеринки. Знову арешт на стації, через ніч у тюрмі під закидом дезерції (часи Корнілова і його судів) але і тут документи спасли і я найшовся приділеним до російського запасного полку в Острозі.

Не загрів я ані в Острозі довго місця — прилучився до першого транспорту „маршової роти", з котрою доїхав до Волочиськ. Рота їхала до полку на фронт — перед т. зв. наступом Керенського. Прийшлося вислухати промову Керенського, — і примашерувати до Нового Села коло Збаража, де я відлучився від російського полку і сховався

у селян, яким дався пізнати. В ночі утікав дальше — вже до Галичини — через фронт.

На самім фронті — то є між лінією російською і австрійською — мене побачила російська стежа — обстріляла — прийшлося сховати до якогось рова, повного води і в воді пересидіти пару гарних годин — до рана. Над раном витягла мене російська стежа, зціпенілого, повела до штабу полку, підозрілого в дезерції з російської армії, бо я був в російськім мундурі. Щастя було, що я всі папери завчасу подер і тут я заявив, що я справді дезертер — але з австрійської армії, перебраний в російський мундур нате, щоби на випадок злапання австрійськими стежами я міг себе представити за російського салдата. Помогло це на стільки, що мене не віддано зараз під полевий суд — а арештовано і я мав бути відданий дивізійному чи корпусному судові.

Тимчасом моя цілонічна купіль в зимній воді принесла мені ревматизм. Місцевий лікар у Новім Селі, здається українець, побачив мене хорого і прирік мені помогти. Дійсно прийшов з російським лікарем — українцем — оба щось переговорили і мене бідвезено до Волочиськ та посаджено хорого до санітарного потягу з документами полоненого. Ще перед тим цей лікар дав мені австрійську блюзку і штани. Так я доїхав до Курська, де залишився в шпиталі щось 2—3 місяці. По виздоровленню вивезено мене до Харкова, де мене застала жовтнева большевицька революція, санітарем у шпиталі, який поміщувався в політехнічнім інституті. Тут я знову навязав зносини з „Українським Галицьким Комітетом“. Одного дня дістався мені до рук заклик-відозва до галичан, вступати до „Галицько-буковинського куреня“. Найшлися однодумці і одної ночі, перебрані, вибралися ми щось около 8—10, пішки з Харкова в напрямі на Полтаву. На найближчій за Харковом стації сіли на потяг — транспорт большевицьких військ Муравйова, які їхали під Київ і з тим транспортом знову доїхали до Гребінки. Тут порадилися, пересіли на потяг до Черкас і приїхали до Черкас. Дальше потяги не йшли — бо під Знаменкою — Цьвітковом йшли бої. По короткій нараді рішили ми піти пішки, маршем на Чигирин і там мало бути видко, що дальше робити.

Не доходячи до Чигирина стрінули ми другу таку партію як ми, також зложену з галичан, яких обовязок тягнув туди, куди і нас, до українського війська, в яке ми перетворилися скоріше, як думали. Десь перед самим Чигирином зіткнулися ми з меншим відділом большевиків, який у ночі уступав з Чигирина перед якоюсь українською частиною. Відділ цей неочікувано напав на нас, кількох убив, кількох ранив — було це в ночі — і нам решті не було вибору, як лише кинутися на большевиків, відібрати зброю та дати большевикам відпір. Це нас коштувало дальших убитих і ранених — але ми не мали вибору, — а мусіли за всяку ціну пробитися. І ми пробилися — але більшість залишилася на дорозі. З Чигирина почули стрілянину і прийшла поміч — та большевики не могли нас доганяти.

Ранком ми в Чигирині, — відпочали, нас узброїли селяни і ми рушили дальше в сторону Таращі — де мали бути більші українські військові відділи. Около 2 тижнів а може і довше, в зимі, ми крутилися поміж більші большевицькі відділи і в останніх днях лютого 1918 р. коло Білої Церкви стрінулися з німецькою кіннотою, яка, уважаючи нас за большевиків, напала на нас і в перестрілці кількох убила і поранила. Перші ми застановили огонь і дали пізнати себе як українців. Нас накормлено як слід і відправлено пішки до Фастова а звідти потягом до Київа, куди ми приїхали 3. або 4. березня, на третий чи четвертий день після заняття Київа військами Центральної Ради і німцями.

В КИЇВІ В 1. ПОЛКУ „С. С.“

Памятаю добре як нас 15—20 чоловік приїхало потягом з німецьким транспортом баварської скорострільної сотні — числа не памятаю, — до Києва, на головний двірець і нас віддали українському командантові двірця, де ми стрінули звязкового старшину, галичанина, який нас випитував докладно, потвердив, що ми дійсно галичани-українці і нас німці звільнили зпід свого строгого, але дуже чемного, догляду.

Врешті найшовся я вільний у Києві. Сталося те, чого ми бажали всею душею. Золотоверхий Київ був для нас галичан мрією від давна, але бути в Києві вільним, з повною надією, що в найближчих годинах буду вже в рядах української, рідної армії, а ще перед 1—2 місяцями не думав.

Рано о 7. годині пішов я з гуртком таких як я, зі стації до міста — до Педагогічного Музею, де поміщалася Центральна Рада. Тут від варти я довідався, що маю іти на Львівську вулицю до касарні Січових Стрільців, куди тоді щодня йшли десятки утікачів з російського полону, аж з Сибіру, та утікачі з легіону УСС з Галичини.

Найшов я ту вулицю і війшов до касарні, де мені вказали кімнату, в якій записували зголошених. Став я в чергу перед столиком, де записувано. Прийшла черга і на мене. Голошуся іменем і назвиськом — нараз записуючий встав, ми подивилися на себе і пізнали себе — тож ми були два рідні брати, я Іван а він Олександер.

Так почуття обовязку перед рідним народом і дивна химера долі звели нас у Києві, в рядах Січового Стрілецтва. Я до Києва прийшов з Уфи — Харкова — дорогою, що тривала пів року, брат зпід Пскова, оба втікачі з російського полону, такі самі як сотки інших Січових Стрільців.

Хто вступив до першого полку Січових Стрільців, вступав невідмінно рядовим стрільцем і зачинав з початку. Мене приділено до 3-ої сотні, сотника Рогульського. Вже за пару днів стаю четовим і зі сотнею а моєю четою йду до касарень на Терещенківській вулиці, напроти будинку (через паркан) Педагогічного Музею, де поміщувалася Центральна Рада. Зачався короткий вишкіл, наука української команди — я служив в австрійській армії і українська команда все таки робила мені труднощі. Стаю хорунжим і як такий стаю кілька разів комадантом варти в будинку Центральної Ради — першого Українського Уряду. Чи потреба галичанинові більшого щастя і радости, як бути українським вояком і охороняти український уряд?

Праці було богато — не було часу на роздумування. Вставалося скоро рано, по сніданні скоро зачиналася муштра, відтак обід та часто служба чи то в будинку Центральної Ради, чи то стежа

по місті, відтак старшинські зібрання, часто зібрання Стрілецької Ради. Вечером лишалося 3—4 години часу на прохід по Києві, щоби запізнатися з містом-столицею, з цим нашим, українським Києвом, який нажаль тоді не був нашим. Рідко можна було почути рідну мову, а всюди дзвеніла зненавиджена московщина. Але і на ці роздумування не було часу — бо треба було скоро іти спати, щоби ще за темна вставати, приводити свою чету до порядку і йти розброювати робітничі передмістя Києва як Соломіївку, Деміївку і т. д. Німецьке військо замикало вулиці і цілі передмістя, а ми, Січові Стрільці, докладно перешукували всі помешкання, всі будинки, шопи, склади, стайні і т. д. Майже в кождім робітничім домі находили ми кріси, револьвери, ручні бомби, пістолі а часто й скорострілі, особливо Люїси і Кольти. Це все громадилося на великі купи на перехрестях вулиць, звідки це відвозили великі німецькі вантажні авта — до німецьких складів а звідти до Німеччини.

Часто падали стріли зза дверей, вікон а нераз приходилося нечайно кидатися на землю перед зрадливо киненою ручною ґранатою.

Не довго і це тревало. При читанню щоденного наказу чую, що мене приділено інструктором — помічником команданта хор. Сенети до новозаложеної старшинської школи при 1. п. Січових Стрільців. Зі жалем покидаю казарму 1. 2. і 3-ої сотні на Терещенківській вулиці — і йду на Львівську вулицю, де поміщувалася, разом з рештою сотні і кошем, старшинська школа. Ця школа складалася переважно з австрійських старшин, які не знали стрілецької команди і правильника та в великій скількости з придніпрянців — старшин бувшої російської армії. Всі вони були приняті як рядові стрільці, та не зважаючи на це, ніхто не нарікав і не зражувався.

Знову зачалася пильна праця, строга і дуже вибаглива — бо ці старшини мали бути старшинами нових сотень і плянованого другого полку.

Вставали ми в часі, коли інші сотні полку ще спали — найперше ґімнастика, потім снідання, приготовлення до вимаршу на вправи. Площа вправ бачила нас вже пів семої рано а то і скорше — тоді як інші сотні ледво снідали. Пізно в полудне вертали ми до касарні і по полудні, зараз по обіді школа. В міжчасі — часто без обіду — шпирав я по всіх книгарнях у Києві і вишукував всі російські правильники та російську, німецьку і французьку військову літературу.

Весело і радісно плила праця, повна тепла і старань всіх нас. Веселі були надії на будуччину — здавалося, що наша державність забезпечена, розвивається, що ми вже у своїй хаті-державі. Одначе дійсність була далеко інша.

Одного дня пополудні, в незвичайний час, скликано старшинське зібрання, а відтак Стрілецьку Раду, на яких полк. Коновалець сказав просто, що має інформації, що урядови, себто Центральній Раді грозить небезпека, про яку він повідомив особисто проф. Грушевського, але той на це не звертав належної уваги. Заряджено, щоби з касарень якнайменше і якнайкоротше виходити і то лише в конечних випадках. Роздано значну скількість набоїв, службу зміцнено чисельно, осторожність підвищено.

Ґрупа С.С. у Проскурові. Стоять: Журавчук, Литвинко. Семенюк і Сташинський. Сидять: Головатенко, наддніпр., і Шараневич.

Одного дня завернено школу з вправ перед часом і роздано ще більше набоїв. Команданта школи і мене прикликали до канцелярії Коша, до от. В. Кучабського, де нам сказали, що тількищо німці впали до будинку Центральної Ради та Раду розігнали а міністрів арештували. Школа, як частина зложена з інтелеґентного елементу, національно свідомого та військово якнайкраще обученого, з високим боєвим досвідом дістає дуже важну боєву задачу на випадок боротьби.

Ще того самого дня був я висланий з відділом-четою найліпших курсовиків-старшин до касарень на Терещенківську вулицю, для спеціяльної охорони проф. Грушевського і тут на моїх очах стався атентат на проф. Грушевського. Один з рядовиків-галичанин, русофіл, кинувся на проф. Грушевського з криком: „За Русь, за Русь“ та хотів штиком проф. Грушевського проколоти, але миттю кинулося кількох старшин і стрільців та недопустили до цього. На другий день, чи ще того самого дня вернувся до касарень на Львівську вул. разом з моєю четою та всіми сотнями. Незабаром заїхали перед касарню німецькі панцирні авта, виставлено на нас ряд кулеметів, ззаду поставили німці батерію — все готове змасакрувати нас в касарнях. Окрім цього касарня була обставлена густо піхотою, а в поблизу стояв технічний відділ, або відділ „Флямменверфер-ів“ чи газовий, пізнати було

тяжко, бо апарати були накриті плахтами. Видко німці правильно оцінювали нашу силу — і настрій був у нас дуже тяжкий. Говорилося скрізь, що переворот був закінченням української державности і прикро та болюче було переживати нечинно цей кінець своєї держави.

Прийшов наказ зложити зброю. На старшинськім зібранню полк. Коновалець приказав, щоби все відбулося без найменшого інциденту. Так і сталося, але багато стрільців ломили кріси, щоби вони цілими не дісталися до німецьких рук. Сотн. Черник закидав, що це ганьба для Січового Стрілецтва, щоби около 2.000 людей зложило так легко зброю та покорилося й доказував, що історія нас за це осудить. Сотн. Андрухів, сотн. Загаєвич і сотн. Роґульський годилися, видко, з думками сотн. Черника — але наказ побідив.

Незабаром після розоруження закликав мене сот. В. Кучабський та приказав іти до помешкання 2-ох студенток, де переховувався проф. Грушевський, та там бути на сторожі і не дати арештувати проф. Грушевського, якого пошукували як поліція, так і самочинно російські добровольчі відділи. Охорона, зложена з нас, 4 старшин, мала ужити зброї супроти добровольців і особу проф. Грушевського охороняти до останнього. Супроти поліції не мали ми вживати зброї, а в часі арештування і відпроваджування вулицею, охороняти перед москалями на вулицях. Охорона тривала 2—3 дні, відтак проф. Грушевського переняла інша охорона, яка його кудись вивезла.

Вернувся я назад на Львівську вулицю. Тут очікували ми всі дальшої своєї долі. Полк. Коновалець цілими днями їздив між Львівською вулицею і німецьким командуванням. В касарнях появилися летючки нового уряду, проклямація гетьмана ітд. І тут створилися відразу 2 ґрупи — одна більша протигетьманська, а друга ґрупа заявилася за службою новому урядові й твердила, що ми не є партійним військом, а лише українським. Зачалися гарячі диспути й спори, багато старшин, особливо тих, які походили з австрійської армії, а не з Леґіону УСС. були готові служити дальше новому урядові. Старшини, які походили з Леґіону УСС всі були строгого протигетьманського настрою, називали цей уряд московським, та твердили, що ми, С. С., „революційне військо, яке повинно стояти на сторожі революційних здобутків“.

Колиб у тім часі прийшов був до наших касарень хтось із штабу гетьманських військ та переконливо до нас промовив — то найменше половина полку зложила би була присягу новому урядові.

Придніпрянські старшини, курсисти у моїй школі, також не були одної думки. Цікавим показалося, що багато з них були соц.-революціонери, надіслані до нас соц.-рев. партією. З цією партією зносилася Стрілецька Рада, а також і команда полку С. С., і незабаром усіх нас молодших старшин розсилано по Україні на ріжні місця, на адреси членів соц.-рев. партії, для аґітації і приготовлювання повстання проти гетьмана. Так і я дістався до села Шкарівки, кілька кільометрів від Білої Церкви.

Касарні опускав я з інструкцією, що маю на селі працювати проти гетьманського уряду, та що полк за якийсь час збереться наново. На дорогу я дістав білет на залізницю, плащ з німецького сукна і понад 1000 німецьких марок, як платню за три місяці. Окрім того гроші в українській валюті. Марки походили зі суми, яку німецьке командування виплатило команді полку СС. для піддержки старшин.

З тяжкими думками опускали ми Київ; я їхав до Шкарівки, а брат до якогось села коло Сквири. Ми всі були пляново розкинені по правобережній Україні.

Одначе мушу кинути оком трохи назад та згадати дещо про полк.

Вступаючи в „полк С. С.“ мав я за собою повних 7 літ служби в австрійській армії, мав отже деякий досвід і менш-більш правильно вироблений погляд про військо. На підставі цього сміло можу твердити, що австрійська армія, навіть перед війною, не мала полку такої високої боєвої вартости, як був цей „1-ий піший полк Січових Стрільців“. Підстаршинські і стрілецькі ряди були заповнені в 90 проц. австрійськими вояками, вже вишколеними, які пройшли довший боєвий досвід. Були першорядним матеріялом, національно свідомим, без жадної партійної закраски. Всі зважилися на дуже ризиковну втечу або з австрійської армії з Галичини, особливо з леґіону УСС на Україні, або зі всіх закутків Росії. Я стрічав втікачів зі Сибіру, які втікали лише длятого, щоби служити в рідній армії своїй батьківщині.

Попередні, до мого вступлення в полк, бої першої і другої сотні ясно доказали, як високо стояла в полку самопосвята всіх, як стрільців, так і старшин, як усі відчували важливість подій та свій обовязок. Ці сотні в вуличних боях доказували геройських вчинків, очайдушність і повну погорду смерти.

Наведу як примір один випадок: В боях на вулицях Київа четовий Вендиш, відкинувши кріс — цей у вуличних боях є майже вповні непригідний — приказав це зробити значній частині своєї чети, взяв на себе дві торби, повні ручних бомб-ґранатів — його стрільці також — і зблизька, на пару кроків від ворога, закидав большевиків бомбами. По очайдушнім опорі розлетілися большевики на всі сторони й поховалися по домах, пивницях і т. д. звідки їх викидали знову бомби Вендиша і його стрільців. Це не є одинокий випадок, коли горстка стрільців ставила незлімний опір кількакратно сильнішому ворогові, який відтак в паніці відступав. Знаний загально бій в „духовній семинарії“ — на „Михайлівськім опуску“ при Педагоґічнім Музею, виведення з Київа Центральної Ради ітд. ітд. Прізвища сотенних командантів, як Сушко, Чмола, Роґульський, Черник, Загаєвич, Андрухів, Бісик, відтак старшин, як Герчанівський і ін., тісно, дуже тісно звязані з історією не тільки цього полку і його боїв на вулицях Київа. Ці молоді старшини не мали докладнішого теоретичного й практичного військового знання, але ця обставина примушувала їх придумувати, як іменно боротися в вуличних боях. Вони придумували вповні правильні способи вуличної боротьби.

Шкідливо впливала на полк іменно його „революційність“, головно декого з молодого старшинства. Сам полк. Коновалець дуже зручно проводив

полкові. Мені і здається, що ніхто інший не був би в стані проводити так добре полкові в такій бурхливій добі, серед дуже бистро міняючогося калейдоскопу подій, в чужих, нам з ґрунту незрозумілих, обставинах та при ріжних політичних течіях в українській армії. Одначе мимо тої революційности в полку не було демократичних засад, навіть сама „Стрілецька Рада" не була зложена в демократичний спосіб; до неї належали вправді як старшини, так і нестаршини, але старшини лише ті, котрих призначила і приняла сама „Стрілецька Рада".

Одначе „демократичність" проявлялася серед старшин і стрілецтва лише в частинах поза пішими сотнями. Так артилерія мала привілей: старшини не сміли, на приказ свого сотника Р. Дашкевича, носити старшинських відзнак, їли з гарматчиками, самі чистили свої коні, не сміли мати чур. Це саме пробивалося і в кінноті Бориса, але вже в значно меншій мірі.

Сам Київ був нам чужий. Московське населення нас, Січових Стрільців, ненавиділо з цілої душі та називало нас „сукін-синами", після букв С. С. на наших відзнаках. Особливо вечором, на окраїнах міста, приходилося чути ті слова не раз і не два. Були часті, дуже часті, конфлікти, особливо з російськими старшинами, які залюбки проходжувалися по місті з російськими „пагонами", а наші стрільці дуже зорко слідили й ті пагони зривали, часто з куском блюзи, що доводило до острих вуличних конфліктів, при котрих дуже часто лилася кров. Коли москалі-старшини часом захопили на вулиці нашого старшину самого — відплачували тим самим. Це стрінуло й мене. Вночі така стріча кінчилася значно гірше — піднимали крату, що прикривала канал на вулиці й туди спускали „побідженого", а кулю з револьвера посилали в доґін за деліквентом. Нічна стріча з большевицьким київським робітництвом все кінчилася чиєюсь смертю і спрятанням раненого або трупа до каналу.

В тім часі було в Київі ще польське військо, зорґанізоване десь коло Канева поляками-поміщиками, зпочатку для охорони польських дворів і дібр. І з тими були дуже часті конфлікти. Памятаю, як раз затягнено польського старшину до касарень на Терещенківській вулиці. Звільнив його з рук розлючених стрільців сам Мельник, який дав мені приказ відпровадити поляка на Хрещатик, де він уже був у безпеці.

Дивні були тогочасні відносини в Києві, — де були війська кількох народів: наші українські війська ділилися на вірні урядові й „невтральні", дальше німецькі й польські військові частини, а на вулицях була маса російського старшинства в повних російських відзнаках і мундурах. Також саме місто Київ зорганізувало свої військові частини для охорони міста. Були ще й черкеси на службі міста. Кожний полк мав інші однострої, інші відзнаки, ранги й визнатися в тім усім було неможливо.

Вечорами я стрічався в каварнях і ресторанах з німецькими старшинами, які зпочатку дуже старалися навязати тісні зносини з нами, формально тягнули до своїх гуртків, живо цікавилися нами, українцями, але скоро, постепенно, те заінтересування меншало та чути було чимраз частіше нарікання на нашу владу, що не сповнює своїх зобовязань і т. д.

Само київське населення у великій більшості московське, мало перед нашим полком великий респект. Українські круги все й усюди витали нас дуже радо. Часто перед брамою касарень на Львівській вулиці очікували вечером на наш вихід до міста й запрошували до себе, до хати на вечір. Попав я так нераз до українських родин на цілий вечір і навязував знайомства, здавалося, на довгі часи. Судьба хотіла інакше. Роззброєння полку і виїзд на село для організації повстання проти гетьманського уряду, при помочі с.-р. партії, вчинило кінець всьому і я покинув у травні Київ, одначе звязок удержував дальше, бо сама Стрілецька Рада залишилася в Києві.

Мушу ще згадати про тодішнє наше внутрішнє життя і орґанізацію. Полк мав у дні роззброєння 15—16 сотень піших, 1 булавну, 2 кулеметні, 1 батерію гармат і кінну сотню. Внутрішня організація була точно австрійська, також після австрійського правильника була муштра, служба внутрішня ітд. Озброєння було російське. Відзнаки наші були зовсім нові, на обох рогах ковніра зпереду були нашивки з жовтими, у старшин золоченими буквами „С. С.". Старшинські степені були також французької (республиканської) системи, себто паски, але на нашивках на ковнірі. Роди зброї полку відзначалися ріжного роду красками нашивок на ковнірі. Ні стрільці, ні старшини — останні з малими вийнятками — не носили прибічної зброї: баґнетів і шабель. Однострій був шитий з російського військового сукна, френчі англійського крою, російські штани, стрільці шнуровані черевики й обвивачі, старшини високі чоботи. Шапки мали ми з російського плащового сірого сукна, мягкі, герб на шапці тоді київський: Архангел Михаїл — жовтий на синім полі. Плащі російські, але з нашивками на ковнірі, як при френчі і з відзнаками.

Харч як стрільців, так і старшин з одної кухні, але деякі старшини, особливо з Коша, мали ще окрему страву. Харч був добрий, багато хліба, багато мяса — так, що виснажені в полоні чи в австр. армії стрільці дуже скоро набирали сил наново.

В касарні було все повно української преси, як також повно було книжок київських видавництв. Пізніше показалися часописи й книжки з Галичини.

Гостей, як від уряду й командування, так пізніше й з Галичини, було все багато. Це здержувало в праці, бо треба було вислухувати всякі промови, звичайно дуже довгі й патетичні. Кілька разів зявлялися у нас в касарнях, особливо на Терещенківській вулиці, кобзарі, що дуже підносило настрій серед усіх. Уряджувано кілька разів товариські вечори, які дуже святочно й гарно проходили.

Більшість полку — властиво майже весь полк — рекрутувалася зі Східньої Галичини. Було трохи придніпрянців, буковинців ще менше. З Лемківщини було лише трьох: я, мій брат і хор. Талпаш. Вже перед самим роззброєнням полку прийшло 3—4 стрільців. У тому часі дуже багато зголошувалося стрільців з леґіону УСС, які наражувалися на велику небезпеку, бо по думці договору укра-

їнської влади з австрійським командуванням, полк не мав права принимати нікого з австрійської армії, до якої леґіон УСС належав, а доповнятися міг лише з бувших полонених.

Чисельний стан полку був значний, сотні мали понад 200 людей кожна.

Дисципліна була висока, випадків нарушення її в піших сотнях не знаю. Трохи інакше було в батерії і кінноті. Там попав трохи слабший елемент. Як розуміли в нас дисципліну, хай служить приміром такий факт: Десь під Києвом 2 стрільців обікрали жида-корчмаря, і то вкрали якусь дрібницю. Судом була ціла їхня сотня, яка засудила обох тих стрільців на смерть. Засуд негайно своя сотня виконала.

Помітна була в полку, вже перед самим його роззброєнням, пропаґанда соціялістів-революціонерів, однакож наслідків не було жадних. Загально тоді в армії УНР введено виборність командантів та жовнірські ради. Та і самих жовнірських рад у нас в полку не було і не було зі сторони стрілецтва спроб домагатися їх завести. Кожний розумів вагу моменту й щиро та охочо сповняв свій обовязок перед рідною державою.

Відношення наше до інших українських військових частин було ріжне. До „невтральних“ частин, яких наш уряд кормив, але які обороняти цей уряд та свою державу перед большевиками не бажали — ми відносилися з крайною погордою і ворожо, а вони нам тим самим платили. Інакше й не могло бути. До т. зв. дивізії „синьожупанців“ було наше відношення дуже тепле, часто цілі їх гуртки заходили до нашої касарні, а наші до них. Я запізнався з кількома їхніми старшина, які нас, Січ. Стрільців, втягали прямо насильно до своїх гуртків та, на жаль, у нас було дуже мало вільного часу від муштри, вправ і служби.

Жаль, що в нас не було свого прапору. Відношення кількох старших старшин із соціялістичною орієнтацією до прапору було неґативне. Одначе кружляла чутка, що ми мали дістати прапор та що вже працюють над вишивкою цього прапору жінки і дівчата з перших київських українських родин.

Не було й музики, але були вже спроби організації її, бо завязався гурток музикантів. Рівнож і трубачів сотні не мали, не було встановлених сиґналів. Говорилося, що сотні дістануть трубачів, кількох сотенних командантів мали вже трубачів і труби, але прийшло роззброєння та ліквідація полку — й усе пропало.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

III. б. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

(Продовження).

10. Проба Н. К. Г. А. здержати натиск на ліве крило. (Продовження). Вечером 18. V., коли то „Група Гофмана“ збиралася в селі Рихтичах, та мала заняти оборонну лінію, доходили до Дрогобича деякі свіжі українські частини, що їх Начальна Команда задумувала вжити до протинаступу. Про приготування до цього протинаступу та частинно й його перебіг оповів сам б. домандуючий У. Г. А., ґен. Омелянович-Павленко (Старший), тому наведемо дослівно відповідне місце з його споминів.

„Я рішив — пише він — відтягнути армію на Покуття, але технічний бік маневрування вимагав часу. Ось тому власне бодай короткотревалий, тактичний успіх на лівім крилі був конечним. 17. травня наказав я стягнути до Стрия 8 куренів і 8 батерій, зорганізував оперативний штаб з полк. Кокуріним на чолі й рішив 18. травня перейти в протинаступ на напрямку Стрий—Дрогобич. Одночасно наказано бриґаді Бізанца тримати за всяку ціну Миколаїв. 18. травня рано з ріжних кінців підходили до Стрия потяги .Частини були добрі, зокрема артилерія. Моїм завданням було зясувати частинам важливість хвилини й суть операції. Після перегляду цих частин зродилась в мені надія направити положення. Коло 10. години рушив на Дрогобич наш перший транспорт, а за ним я з полк. Кокуріним і ґрупою штабовців. За годину ми були на дрогобицькім двірці Пізніше, коло 2-ої години, навколо стола з мапою я змальовував ґен. Ґембачеву, підполк. Долежальові, полк. Кокуріновї мій плян протинаступу. Ґен. Кравс був комендантом ділянки, на якій мали розгорнутися події. Війська тої ділянки охарактеризовував він як вже нездібні до середнього опору. Він сильно побоювався, щоб за годину-дві не прийшлося залишити й самий Дрогобич. Він думав, що лише моя особиста поява перед військами могла би врятувати ситуацію. Я не відмовлявся, але зазначив, що перше мушу покінчити з розпорядженнями в справі майбутньої операції. Нашу розмову перервав штабовий телефон. З Миколаєва командант відділу повідомляв, що під натиском ворога він залишає місто. Далі телефон замовк... Нарада однодумно рішила перенести лінію спротиву до Стрия. Евакуація Дрогобича щойно починалася. Лише о 4. годині могли бути в місці головні курені. Я сів разом з ґен. Кравсом в авто й поїхав впрост до стрілецьких лав, які вже наблизилися на 7—8 кільометрів до передмістя Дрогобича. За містом змушені ми були залишити авто, бо боєвий лад був перед нашими очима. Лави стрільців — рідкі — насувалися аж на самі гармати... На фронті павза. Десь недалеко в лісі поодинокі рушничні стріли й короткі „черги“ з кулеметів. При відділі було два броневавта. Одному з них я наказав війти в стик з воро-

гом, а сам пішов здовж стрілецьких лав, розмовляв із старшинами, інформував і казав, що надходять скріплення... Години через дві був я знову в Дрогобичі. Здалека доносилася пісня. Це були скріплення. Вже темніло — треба було поспішати до Начальної Команди. За порадою начальника стації я використав дрезину, щоби доїхати до Ходорова раніше, ніж польська кіннота пересіче мені шлях". („Українсько-польська війна 1918—1919", стор. 66—67).

З наведених слів ґен. Павленка не можна представити собі докладно перебігу протиакції Начальної Команди, зглядно таки самого ґен. Павленка. Можна тільки ствердити, що: а) протинаступ мав відбутися 18. V. коло Дрогобича свіжо створеною, досить сильною групою (8 куренів і 8 батерій, — отже приблизно около 3—4.000 багнетів і около 30 гармат!), і б) що коли прийшла відомість про упадок Миколаєва, постановлено перенести оборонну лінію до Стрия. Однак з дальших слів ґен. Павленка видно, що частин цеї новоствореної групи не завертано до Стрия, тільки в міру їх прибування до Дрогобича (це діялося вечером 18. V.), відсилано на відтинок перед Дрогобичем. Отже видно, що мимо відомости про упадок Миколаєва а тим самим і загрози задам українських військ в районі Нафтового Басейну, ґен. Павленко вірив ще в можливість протинаступу коло Дрогобича.

Що запроєктований ґен. Павленком протинаступ принесе рішучий успіх і здержить польську офензиву принайменше на лівім крилі, — то в це вірив не тільки сам ґен. Павленко, але й уряд. Доказом цього може бути комунікат Державного Секретаріяту Військових Справ, поміщений у 88. числі „Републики" з 18. травня. Читаємо там на першій стороні таке: „У відповідь на пропозицію подиктовану Антантою в справі завішення оружжя, розпочали поляки переважаючими силами наступ на цілім фронті. В перших днях удалося їм захопити деякі підфронтові місцевости й зіпхнути наш фронт на другу підготовану лінію. На основі одержаних послідних звітів подаємо до відома, що наступ здержано на цілім фронті, що сполука всіх фронтових частин утримана, а протинаступи ведуться з успіхом. Війська наші в добрім настрою".

Про здержання польського наступу та про протинаступ українських військ говорить подібно, тільки значно обширніше й більша стаття в тійже „Републиці" (в тому самому 88. числі) під заголовком: „Положення на західнім фронті". З тієї статті наведемо кілька характеристичних речень. Читаємо там: „...розпочали поляки на цілім українсько-польськім фронті, у Східній Галичині й на Волині, великий наступ з ціллю для кожного аж надто ясною: сильним ударом проломити наш фронт, порвати його на відокремлені частини і порвавши, зліквідувати його, а разом з ним, й українську державність у Східній Галичині... Замість того, щоби переговорювати з ними у Парижі під бачним оком держав Антанти, поляки задумали поставити Париж і Антанту перед доконаний уже факт, щоби тим лекше осягнути від них те, чого не мали надії осягнути при дотеперішнім стані річей... Та в численнях своїх поляки перечислилися. Армію нашу польський наступ не застав неприготованою... здержання польського наступу й перехід до протинаступу — свідчить наглядно, що ми маємо Армію, свідому своїх високих обовязків перед Рідним Краєм і що на Армію сю ми можемо покладатися з певним довірям"[1]).

Однак наведені вище твердження не були згідні з тодішньою дійсністю, бо замість протинаступів і здержання польської офензиви, наступив дальший відступ У. Г. А. на схід а за ним слідувала втрата дорогоцінного району Борислав—Дрогобич.

11. Втрата Нафтового Басейну. Вночі з 18. на 19. травня, почули частини „Групи Гофмана", зосереджені в районі села Рихтич, стрілянину в Дрогобичі а вкоротці прийшли вісти, що Дрогобич впав, та що деякі українські частини, які приїхали потягами до цього міста, таки просто з вагонів дісталися в полон[2]). Як в дійсности прийшло до упадку цього міста, не знаємо; на разі брак до цього матеріялів. Але дещо світла на події в Дрогобичі може кинути опис чинів залоги панцирника ч. 2. Отож ця залога зі своїми командантами, чет. Швецем і чет. Верхолою, по зинщенню свого панцирника в Самборі 16. травня, (диви 5. число „Літопису" з 1935., стор. 19—20), виловлювала 17. V., на приказ команди „Групи Гофмана", дезертирів в районі розташування групи, а відтак дістала в Дрогобичі свій давний, провізоричний панцирник. 18. V. виїхав цей панцирник на розвідку й доїхав аж до села Кульчич. В лісі перед цим селом знищив більшу польську розвідку, при чому сам втратив одного чоловіка. Відтак вернувся на стацію Добровляни (перша стація від Дрогобича на лінії Дрогобич—Самбір), де перебув аж до пізного вечера. Тоді почув стрілянину на великій стації в Дрогобичі. Поїхав на цю стацію, та вже не міг там дістатися, бо залізничники поляки перевернули якусь машину на зворотницях. Частина залоги пішла розглянутися в ситуації, та стрінулася з якоюсь польською розвідкою, яка втративши одного чоловіка, десь зникла, пірвави зі собою одного підстаршину з панцирника. З відомостей, які залога зібрала виходило, що коли перші потяги з українськими відділами приїхали до Дрогобича, повстала якась дика, не знати ким започаткована й звідки, стрілянина, а це так мало поділати на ці відділи, що вони залишили вагони з воєнним матеріялом, покинули оружжя й розбіглися. По зібранню цих відомостей відїхав панцирник дещо в напрямі на Самбір, залога забрала з нього скорострільи, зіпсула стару гармату на тім панцирнику, запалила його й пустила повною парою на ст. Дрогобич, а сама пішла до села Михайлович[3]).

---

[1]) На цьому місці зазначуємо, що 18. V. не появилося ситуаційне звідомлення з галицького фронту з підписом Начальника Штабу Гал. Армії.

[2]) На основі: рукопису о. д-ра Вергуна й власних спостережень автора.

[3]) На основі інформацій п. Омеляна Верхоли.

Дрогобич заняла 4. дивізія ґен. Александровича; вона обсадила лінію ріки Тисьмениці аж по Дністер на півночі. А Борислав, Східницю, Трускавець і Стебник заняла 19. травня 3. дивізія Зелінського. В Нафтовім Басейні попали полякам великі запаси нафти та багато залізничого матеріялу.

Гуперт є тої думки, що до заняття Нафтового Басейну причинилася у великій мірі познанська ґрупа Конаржевського (харчевий стан 3.525 людей, боєвий 2.087 багнетів, 12 гармат і 59 скорострілів), яка не чекаючи на прибуття приділеної до неї групи Тарвіда (диви 5. число „Літопису" з 1935. р., стор. 21), перейшла, по здобуттю Миколаєва (диви попереднє число, стор. 21), Дністер і в дорозі на Стрий здобула Розділ і Пісочну, та мала взяти 6 гармат і багато полонених. Зади тієї групи хоронила дивізія Сікорського, яка посунулася по ріку Зубрю між Кротошином а Миколаєвом. (Hupert: „Zajęcie"... 64). Отже на його думку, українські частини мусіли відступити від Дрогобича та податися на схід, з огляду на те, що ґрупа Конаржевського заходила їм на зади.

Коли застановимося над причинами упадку Борислава й Дрогобича, то побачимо, що головною причиною був не вмілий удар Конаржевського, але що іншого. Тією причиною були: розвал дисципліни серед українських частин і невміння Начальної Команди користуватися доцільно запасними частинами, які вона мала до диспозиції й при помочі яких хотіла розпочати протинаступ. Бо дотепер мало було таких випадків, щоби якась, щойно зліплена з ріжнородних частин ґрупа, зі створеним щойно штабом, який ще не розглянувся ані в ситуації на призначенім відтинку й в сусідстві, ані в спроможности й надійности підчинених собі частин, які в послідній хвилі стягнено десь із запілля та інших відтинків, щоби така ґрупа могла виконати на розваленім фронті успішний протинаступ на сильного й добре зорієнтованого в ситуації противника. До такого великого оперативного підприняття можна би вжити хіба тільки дуже загартовану в боях, сконсолідовану й сильно здисципліновану ґрупу й то під дуже вмілою командою. Таку ґрупу можна перекинути на загрожений відтинок та виконати при її помочі навіть протинаступ. Але й тут треба поступати дуже обережно й пляново. Коли ходило о вдержання Нафтового Басейну в руках У. Г. А., то при помочі тих запасних частин, якими тоді Начальна Команда розпоряджала, можна це було виконати в такий спосіб, що кожну ґрупу, яка замикала доступ до Нафтового Басейну, в даному випадку ґрупи: „Гофмана", крукеницьку, та 7. Львівську Бриґаду Бізанца, скріпилосяб двома-трома куренями та двома-трома батеріями, тимбільше, що ці ґрупи ще сяк-так держалися на фронті. Рівнож треба було за всяку ціну старатися навязати в якийнебудь спосіб злуку з Гірською Бриґадою та III. Групою 8. Самбірської Бриґади, та не допустити до того, щоби ті частини безкорисно пропали; цеж ходило о яких 4.000 людей та 20 гармат! Лише в такий спосіб можна було ратувати ситуацію.

Відносно питання, хто з Начальної Команди видав такі зарядження дотично запасних частин, то на основі наведених вище слів ґен. Павленка момежо сказати, що це зробив таки він сам. Про це згадує в своїх споминах і др. Шухевич в такий спосіб. „В Начальній Команді говорено, що Курманович (шеф штабу У. Г. А. — І. К.) не може перепровадити своїх, хочаб найменших замірів, бо його роботу паралїжує... от. Павленко, який ніби то узяв майже цілу акцію у свої руки й пхав всі резерви залізницею майже в саму боєву лінію. Ті резервові частини навіть не мали часу вивагонуватися й попадали таки в потягах в польський полон". („Спомини", II, 64).

Упадком Нафтового Басейну, з Бориславом і Дрогобичем, закінчилася непродумана як слід спроба Начальної Команди, зглядно ґен. Павленка, зробити протинаступ на лівім крилі У. Г. А., саме в цїли оборони цього Басейну. Це сталося вночі з 18. на 19. й рано 19. травня. Упадок Борислава й Дрогобича був найболючішою втратою для УГА. Гуперт пише про це дослівно так: „...Занято Нафтовий Басейн, задаючи тим економічний удар українцям, якого вони перенести не були в силі, тимбільше, що унеможливлював їм довіз оружжя й муніції з Чехословаччини". („Zajęcie"... 64). Але не тільки це. Втрата цього Басейну, й то така нагла, завдала величезний удар і українській політиці на міжнародній арені, бо заграниця перестала від цього часу числитися з найелементарнішими жаданнями українського народу.

12. Зарядження перегляду здібних до оружжя. Що зробив галицький уряд на відомість про польську офензиву? До цього питання маємо дуже мало даних але й вони зможуть нас до певної міри зорієнтувати. Вже давніше ми зазначили, що уряд в часі між невдалою українською офензивою в березні на залізничу лінію Львів—Перемишль коло Вовчух, а між польською травневою офензивою, не проявив більших зусиль, щоби У. Г. А. могла відбити польський наступ. Прогаяв майже два місяці часу, й остаточно щойно 13. травня, отже в навечеря польської офензиви, Рада Державних Секретарів рішила зарядити:

1) Перегляд всіх українців З. О. У. Н. Р., роджених 1881. й 1882. р.

2) Поновний перегляд всіх українців З. О. У. Н. Р., уроджених в літах 1883—1900 включно, що не служили в Українській Армії;

покликання всіх під 1 і 2., узнаних за спосібних до чинної служби мали зарядити Округжні Команди в міру потреби.

3) Покликання до чинної служби всіх здібних з річника 1901, оскільки це ще до цього часу не наступило.

Відповідний розпоряд Державного Секретаріяту Військових Справ з дати 15. травня появився в 88. числі „Републики" з 18. V. Окружні Команди могли дістати цей розпоряд 16. травня. Заки змогли його проголосити населенню, та приготовити відповідні комісії, льокалі, друки і т. д., мусіло проминути кілька днів, а за цей час мусіла У. Г. А. знову відступати з великих полос краю; отже вже

багато людей з цих полос не можна було покликати до перегляду. З дальшим відступом У. Г. А. побільшувалося замішання на задах і знову багато людей могло викрутитися від перегляду й війська. І чи не можна було скоріше зарядити цього перегляду?

13. Дальше події 19. травня. На відомість про упадок Дрогобича, штаб і деякі частини „Групи Гофмана", що були в Рихтичах, відступили опівночі з 18. на 19. травня, серед сильного дощу, на Слонсько, а звідси над раном прибули до села Михайлович, де задержалися ледви кілька годин. Звідси подалися через німецьку кольонію Брігідав до Нежухова (около 4 км. на захід від Стрия). Тут над вечір зібралися майже всі частини групи й переночували[4]).

Також і частини крукеницької групи подалися на схід, але про це не маємо докладніших даних.

За те знаємо досить багато про те, що діялося з Гірською Бригадою й III. Групою 8. Самбірської Бригади.

Ці групи, по невдалім наступі Гірської Бригади на Старий Самбір попереднього дня, це є 18. травня, втікали зразу на полудне аж поза Турку а відтак в селі Борині завернули на полудневий схід та 19. V. вечером опинилися в Тухольці. Туди йде гостинець зі Стрия й Сколього на полудне поза границі Галичини; останнє галицьке село на границі зветься Климець. В цьому часі українська жандармерія вже була покинула довколичні станиці. Лікар др. Рибачевський, який насамперед виїхав був до Турки, передав був телефонічно, ще до приходу військ до Тухольки, що Сколе вже евакуоване, що нема там вже жадної команди, ні військ, що Стрий вже також евакуований. О 18. годині частини в Тухольці не могли вже найти телефонічного звязку зі Сколем. В Тухольці на приходстві відбувалася нарада старшин Гірської Бригади й III. Групи. Артилерійська група сот. Майнля, яка замість піхоти мусіла виконувати сторожеву службу, вислала кінну стежу до Сколього, віддаленого около 20 кільометрів від Тухольки. Коло півночі повернув командант стежі й звідомив, що в Сколім ходять вже польські стежі, імовірно з місцевих добровольців. Це було рішаючим чинником при дальших нарадах. Сот. Шльоссер став обчислювати правдоподібність переходу через Сколе на Калуш—Долину. Зібрані брали на увагу всякі можливі випадки, як пр., що Стрий уже занятий, що проти частин Гірської Бригади й III. Групи вишлють поляки окрему експедицію і т. п. В усіх тих випадках стверджено однодушно, що з огляду на розвал дисципліни, правдоподібність переходу через Сколе є дуже мала, а зате дуже правдоподібно, що яканебудь польська, хочби невелика стежа може несподіваним наступом оволодіти цінним транспортом бригадного майна (!! — І. К.) якого вартість переходила десятки міліонів. Тому, при таких малих виглядах переходу через Сколе, порішено перевезти все майно за Карпати. Тому спрямовано цілу величезну валку обозів, гармат та все стрілецтво на Климець до чеської границі. (Р. Л.: „Дещо з історії III. групи „Глибока"... в Літописі Ч. К. з 1934, ч. 10, стор. 11—12; І. Калічак: „Записки четаря", 98—99).

Отже замість упорядкувати й хоч трохи здисциплінувати частини та спробувати передертися до головних сил У. Г. А., порішено піти по лінії найменшого опору а саме: схоронитися на території чужої держави та не брати участи в дальших боях і терпіннях У. Г. А. Добровільне відпровадження з поля бою такої, як на тодішні часи, великої скількости вояків (около 4.000), около 20 гармат із запасом муніції та ріжного рода воєнного приладдя, було страшним ударом для У. Г. А. Наслідки тієї дезерції були такі, що відворот українських військ між Карпатами а Дністром став значно скоріший, неупорядкований та часто несподіваний, а з браку часу до евакуації, залишалося противникові багато воєнного матеріялу.

Рівнож і на правім крилі мала У. Г. А. 19. травня значні втрати. Впала Камінка Струмилова, яку здобув полк. Мінкевич в цей спосіб, що заатакував її з чотирох сторін відділами в силі від 1—2 баталіонів кожний. Втрати по українській стороні мали бути такі: 500 полонених, 1 гармата, 5 скорострілів, 300 вагонів і полева лічниця. Відтак частини Мінкевича обсадили лінію Камінка Струмилова — Колодно. 2. галерівська дивізія скінчила будову мостів під Сокалем і Пархачем, та дійшла до лінії Тартаків — Переспа, Розджалів — Корчин, Яструбиця. А інший польський відділ дійшов з Пархача до Завоня. (Hupert: „Zajęcie"... 65).

Українське ситуаційне звідомлення з 19. V. подавало такі відомости: „Західний фронт: Поляки продовжували свій наступ. На південь від Дністра змусили вони нас опустити Борислав і Дрогобич. Наші частини стоять на схід від цих місцевостей. Частини стоячі на лінії Черниця—Горуцько боронять хоробро доступу до Стрия. На схід від Миколаєва біжить наша лінія долиною потока Колодниця. В звязку з тим мусілося відтягнути дещо фронт у Львова. На північнім відтинку перейшли наші частини в найбільшім порядку після предвидженого пляну на лінію Топорів—Яричів... Бій треває на цілому фронті дальше".

(Дальше буде).

[4]) На основі рукопису о. д-ра Вергуна й власних спостережень автора.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

I. III.

Полонений з Гетьманщини. Як зустріли вістку про революцію в Росії Українці у фрайштадтськім таборі полонених „Вістник СВУ". Відень 1917. 4°, ч. 144, ст. 221—223.

Віче. Одушевлення.

Полонені офіцери-українці табору Йозефштадт до Союза Визволення України. „Вістник пол., літ. й життя". Відень 1918. 4°, ч. 12, ст. 179.

Полонені Українці Центральній Раді. „Вістник пол., літ. й життя". Відень 1918. 4°, ч.1/2. ст. 17—18.

З таборів Йозефштадт в Чехії, Фрайштадт в Австрії і ин.

Полонені Українці в справі самостійної Польщі. „Вістник СВУ". Відень 1917. 4°, ч.I (131), ст. 8—10.

Польський офіцер про українське військо і населення. „Рідний Край". Львів 1921. ч. 97; „Україна". 1922, ч. 128.

Польські звірства: Поляки добивають ранених українських стрільців. „Укр. Прапор". Відень 1919. ч. 16.

Полтавець-Остряниця, полк. Війна. Стратеґічно-політичний нарис. Зальцведель 1921. 8°, ст. 24.

Поляки вбивають Українців. „Урк. Прапор" Відень 1919, ч. 6.

Помершим вічна память. Недрольоґи: I. Сотн. Мик. Лютий-Лютенко. 2. Коз. окр. дивізіону Онанас Радченко. 3. Коз. Ів. Переверза. 4. Хор. Вас. Чоботарів. 5. Хор. Іван Шевченко. „Вісти УЦК в Польщі". Варшава 1926. 4°, ч. 6, ст. 25—26.

Помершим вічна память. Некрольоґи: I. Коз. Василь Трегубенко, лицар Зал. Хр. „Вісти Укр. Ц. К. в Польщі". Варшава 1927. 4°, ч. 10, ст. 29.

Помершим вічна память. Некрольоґи: I. Антін Загурський, 3-ої Запорож. див. 2. Пилип Чертенків полк. ком. 11 запасної бриґади. „Вісти УЦК в Польщі". Варшава. 1926. 4°, ч. 7, ст. 23—24.

Помершим вічна память. Некрольоґ: Борис Бракер полк., Військове Міністерство. „Вісти УЦК в Польщі"". Варшава 1927. 4°, ч. 8/9. ст. 41.

Помершим вічна память. Некрольоґ: Козак Дм. Ів. Пасічний, Окремого кінногорного дивізіону, лицар. Зал. Хреста. „Вісти УЦК в Польщі". Варшава 1927. 4°, ч. 14/17, ст. 151—152.

Помершим вічна память. „Вісти УЦК в Польщі". Варшава 1927. 4°, ч. 11—13, ст. 52—53.

Повідомлення про чотирі смерти в 1927 р.: Ґен. хор. Ф. Тимченка, коз. Ів. Цикала, пор. 3-ої див. Смиринського і уряд. 1-ої Запор. див. М. Іванова, з поданням дат і місць смерти.

Поп... О. В Празі. З воєнних споминів. Буковин. правосл. Календар на 1918 р. Відень 1918. ст.

Попович I. і Кордуба М. До перевороту на Буковині. „Літ. Наук. Вістник". Львів 1924. 8°. ч.3/4. ст. 344—347.

З приводу артикула М. Кордуби в тім же журналі: „Переворот на Буковині", спогади.

Поранення полк. Дяченка. „Син України". Варшава 1920. 4°. ч. 7, ст. 3.

Повідомлення з Нижньова.

Порохівський Гнат Полковник. Знищення большевиками американської місії (Спомини). „Гуртуймося". Прага-Горні Чорношиці. 8° в. 1932, ч. 9. ст. 32—34.

Під Проскуровом 1920 р.

Порохівський Гнат Полк. Матеріяли до історії 2-ої Кулеметної Бриґади. „За Державність". Збірник I. Каліш 1929. 4°, ст. 135—164.

Початки формування. Командний склад. Бердичів. Переорґанізація. Поповнення. Постачання. Взаємовідносини з польським командуванням. Прорив фронту. Большевицький наскок на Бердичів. Відхід з Бердичева. Відступ від Староконстантинова. Бій під Зозулинцями. В Галичині. Переформування 2-гої Збірної Запасової бриґади на кулеметну. Оранізація кулеметних курінів. Озброєння. Персон. склад. Позиція. 1920 р. з трьома схемами.

Порохівський Г. Українська армія та її вожді. „Збірник памяти С. Петлюри". Прага 1930. в. 8°. ст. 220—223: Листки із споминів.

До характеристики С. Петлюри.

Порохівський Гнат полк. Українська військова еміґрація в Румунії. Частина I. (11. XI—15. XII. 1920. „Табор" Варшава 1929. 8°, ч.11. ст. 76—86; ч. 12, ст. 75—82 з 2 образками. Частина 2. (15-те грудня 1920 — грудень 1921 р.). Частина 3. Орадя Маре .Тамже, ч. 13, ст. 57—68. З обр.

(Портрети). „Син України". Ілюстр. додаток 30. X. 1920. Варшава. 4°, ст. 1—4.

Гол. От. Військ У. Н. Р. Симон Петлюра. Начальник Укр. Військової Місії у Польщі Ґен.-Пор. Віктор Зелинський. Ком. 3-ої Стріл. Залізної Дивізії Ґенер. Штабу Ґен. Хор. Олександер Удовиченко. Др. мед. поручник Армії УНР Христина Скачківська-Сушко. Штабстаршина 2-ої Стріл. Волин. Дивізії полк. П. Трохименко. Пои. Ком-ра 4-ої Київ. Стріл. Дивізії полк. Андрій Вовк. Сотник Військ УНР Йосиф Кириця. Полк. Б. Магеровський. Ком-р Куріня Синього полку. Старшина Армії УНР. Іляріон Ільченко С. С. Типи козаків і старшин.

(Портрети, рисовані від руки і мапка) „Око", літ.-гумор. журн. Каліш 1921. 4°, ч. 9/10, ст.

I. Командуючий Укр. Армією Ґенерал Омеляновим-Павленко, під проводом якого Армія зробила Зимовий Похід. 2. Ґен. Загродський, ком-р 2-ої Стріл. Волинської Дивізії... 3. Зимовий Похід 2-ої Стріл. Волинської Дивізії 1919—1920 (Мапа). 4. Ґенерал Галкин, пом. ком-ра 2-ої Стріл. Волинської Дивізії, який підняв повстання в Тирасполі проти РСФСР і приєднався до учасників Зим. Походу. Полк. Волосевич, нач-к Штабу 4-ої Сірої Бриґади і був. нач-к Штабу 2-ої Волин. див. підчас Зим. Походу.

Пор. Альфред Шепарович. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, ст. 127; „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 127.

Причинки до біографії.

Пор. Вайнгамер в кінній атаці під Хуторами. Кал. Черв. Калини на 1929 р. Львів 1928. 8°, кал.-жовтень.

IX. 1919. Проти денікин. 6-ої бриґади. Гер. вчинок. УГА, з іл. Подав Б. Гнатевич.

Поручник В. Зарицький. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 24—28.

3-я легка батерія 4-го артил. полку СС. Село Масьовці к. Проскурова. 1919.

Пор. Гачкевич з одним скорострілом і 6 людьми займає село... Кал. Черв. Калини на 1926 р. Львів 1925. 8°, кал.-січень.

Гер. вчинок. З іл.

Поручник Гербів Дмитро й Потин Сиґизмунд. „Лицарі і Мученики“. Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 39—40.

1920. Чорноморський полк.

Пор. Гербів Дмитро. „Око“. Каліш 1921. 4° ч. 21: Жертви війни.

Ком. 2-ої сотні Чорном. полку.

Пор. Гринів з 2. (колом.) бриґади відбирає собі життя, щоб не попасти в полон. Кал. Черв. Калини на 1922 р. Львів 1922. 8°, кал.-вересень. „Приятель Укр. Жовніра“ — кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, кал.-вересень.

Миколаїв н/Дністром. Геройчна смерть. З іл.

Поручник Гуляйполь Петро. „Око“. Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 8: Жертви війни.

Причинки до біографії. Чорномор. полк.

Поручник Гуляйполе Петро. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°, ст. 29—30.

1920. I. Чорномор. полк. Місто Ананів.

Поручник Дубельський Генрик. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник I. 1922. 8°, ст. 3.

1920. VI. Біля Бучача. Галицький жид. Гер. смерть.

Пор. Леонід Хрущ зі своїм товаришем підпалюють літак на ворожому боці та щасливо ратуються на другий бік Дністра. Кал. Черв. Калини на 1926 р. Львів 1925. 8°, кал.-березень.

УГА. Проти румунів. Гер. вчинок. З іл.

Пор. Ліськевич відбиває наступ. Кал. Чер. Калини на 1929 р. Львів 1928. 8°, кал.-листопад.

1919. XI. 8. Львів. Гер. вчинок. З іл. Подав Рогатинський.

Поручник Лялін Павло. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник I. Каліш 1922. 8°, ст. 24—26.

1919. Могилів. Гер. смерть.

Поручник Пересада Хведір. Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник I. Каліш 1922. 8°, ст. 4—5.

1920. VI. Поділля. Гер. вчинки.

Поручник Різник. „Лицарі і Мученики“. Ів. Зубенка. Збірник 2. Каліш 1923. 8°. ст. 35.

1919. Херсонщина. Денікинці.

Пор. Сека Володимир. „Око“. Каліш 1921. 4°. ч. 21. ст. 8—9: Жертви війни.

Некр. Старшина 2-гої Гарматної бриґади.

Поручник суддя Микола Левицький. „Укр. Скиталець“. Йосифів. 1921. 4°. ч. 7, ст. 1.

Некрольоґ.

Пор. Чередниченко Іван. „Око“. Каліш 1921. 4°, ч. 21, ст. 10.

Адютант 12-го куріня Сірої бриґади. Некр.

Поручник Шелестюк Яків. „Лицарі і Мученики“ Ів. Зубенка. Збірник I. Каліш 1922. 8°. ст. 11—12.

1920. Подвиг при Шидлівцях н/Збручем. Кінна сотня 7-ої стріл. дивізії.

Посмертна згадка. — Галя зі Скварків Матвійчукова. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°, ч. 7/8. ст. 37—38.

Був. сестра-настоятелька военного шпиталя на Ялівці, авторка мемуарів. Причинки до біографії З порт.

(Посмертна згадка). Др. Андрій Лунів. б. сотник У. Г. А. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°. ч. 4. ст. 21.

Некрольоґ. З порт.

Посмертна згадка. Др. Гр. Савицький. б. пхор. У. Г. А. „Літопис Ч. К.“ Львів 1931. 4°, ч. 12. ст. 24.

Причинки до біографії. З порт.

Посмертна згадка. Іван Старченко. „Літопис“ Ч. К.“ Львів 1932. 4°, ч. 4. ст. 23.

Хор. І-го кін. полку Чорних Запоріжців АУНР. З видом могили.

Посмертна згадка. (Іван Шафран. пор. VI. равської бриґади У. Г. А.). „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 5. ст. 23.

Некрольоґ. З порт.

(Посмертна згадка). Лев Мікош. б. однорічний десятник УСС та УГА. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°, ч. 4., ст. 23.

З порт.

Посмертна згадка. Микола Турянський. б. УСС „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°. ч. 5. ст. 24.

Некрольоґ.

Посмертна згадка. „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 9. ст. 24.

Причинки до біографії о. Романа Сивака. УСС. пізніше СС. Написав Р. Данилевич.

(Посмертна згадка). Сотник Роман Стельмахів. „Літопис Ч. К.“. Львів 1933. 4°, ч. 5. ст. 22.

Причинки до біографії. З порт.

(Посмертна згадка). Хор. Микола Гончаренко. „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°. ч. 7/8. ст. 37.

СС.

Посмертна згадка. „Студ. Вістник“. Прага 1924. 4°, ч. 11. ст. 85.

Некр. др. Людомила Давидовського.

УГА.

Посмертна згадка. „Студ. Вістник“. Прага 1925. 4°. ч. 1/2. ст. 35—36.

Некрольоґ Івана Щерблюка. 1919. Державний інспектор ґрупи СС.

Посмертна згадка. Василь Тарнавський. хорунжий У. Г. А. Микола Гайдичук. булавний 8. самбір. бриґ. 36-го гуцульського куріня. „Літопис Ч. К.“. Львів 1934. 4°. ч. 6. ст. 22—23.

З двома порт.

Посмертні згадки. Барон Казимир Ґужковський. „Хліборобська Україна“. Відень 1920/21. 8°, Збірник 2/4. ст. 255—256.

Причинки до біоґрафії.

Посмертні згадки. Ґенерал Микола Юнаків. Бронислав Янів, старшина УГА. Омелян Михалічко, чет. УГА. Кость Кротків, хор. АУНР. О. Роман Сивак, б. УСС. „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 9, ст. 22—23.

Некрольоґи, причинки до біоґрафії. З порт. Янова, Михалічка, Кроткова і Сивака.

Посмертні згадки. Ґенерал М. О. Пржевальський. „Літопис Ч. К.". Львів 1935. 4°, ч. 5, ст. 21—22.

Вождь кубанських пастунів, б. Головнокомандуючий Кавказьким фронтом. Причинки до біоґрафії.

Посмертні згадки. Календар „Просвіти" на 1925 р. Львів 1924. 8°, ст. 85—99.

Некрольоґи Евгена Бородиевича УСС, Миколи Міхновського. Д-ра Василя Совачова.

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати

за

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

Просимо прислати ними передплату на II. півріччя згл. III. чвертьріччя 1935. — — — — —

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 7-8. / Липень-Черпень 1935.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка.*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка